

**Міністерство юстиції України
Академія Державної пенітенціарної служби**

Кафедра кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ
ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

Виконав:

студент 6 курсу, 361 групи,
Штупун Юлія Денисівна

(підпис)

Науковий керівник:

професор кафедри кримінального, кримінально-
виконавчого права та кримінології, доктор юридичних
наук, підполковник внутрішньої служби Пузирьов М.
С.

(підпис)

Нормоконтролер:

викладач кафедри теорії держави та права,
конституційного права Шляхтур Н. І.

(підпис)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Робота допущена до захисту в ЕК

«_____» _____ 20__ року, протокол № _____

Засідання кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та
кримінології

Чернігів, 2021

АНОТАЦІЯ

Штупун Ю.Д. Теорія та практика виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2021 р.

Зміст анотації. У дипломній роботі проаналізовано проблему довічного позбавлення волі, як один із видів кримінального покарання, найвища міра покарання в Україні, що прийшла на заміну смертній карі.

Взагалі на практиці призначення та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі виникає ряд питань, щодо яких відсутня однозначна законодавча регламентація та шляхи цього вирішення на практиці. Норми, які регламентують це покарання та його відбування, викликають застереження щодо дотримання прав людини при його відбуванні, відповідності стандартам Європейської конвенції з прав людини.

В теорії права відповідні проблеми досліджувалися але, ряд вказаних питань продовжуються залишатися темами для обговорення, особливо щодо підстав та процедури звільнення від довічного позбавлення волі. Свідченням наявності істотних проблем в регламентації довічного позбавлення волі (призначення, відбування та звільнення) є численні пропозиції щодо змін в законодавстві та відповідні законопроекти.

Наукова новизна випускної кваліфікаційної роботи полягає в тому, що: розглянуто положення про інститут зміни умов тримання в межах однієї виправної колонії, та сформульовано пропозиції щодо внесення змін до ч. 1 ст. 100 КВК України, яким врегульовано застосування даного інституту, у тому числі і до осіб, що відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі; розглянуто законодавчі ініціативи стосовно скасування довічного позбавлення волі як кримінального покарання, що застосовується до жінок, та зроблено висновок, відповідно до якого, українське суспільство не готове до подібних законодавчих змін, проте положення ч. 2 ст. 64 КК України не мають

дискримінаційного характеру та повною мірою відповідають міжнародним нормам права; доведено невідповідність чинного українського законодавства щодо звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі вимогам ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, розглянуто актуальні законодавчі ініціативи з даного питання та запропоновано варіанти вирішення даної суперечності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх застосування: 1) у науково-дослідницькій діяльності для подальшого дослідження питань регулювання довічного позбавлення волі як виду кримінального покарання; 2) теоретичний та емпіричний матеріал може використовуватися у навчальному процесі для підготовки лекцій, семінарських та практичних занять у навчальних закладах з фахових дисциплін; 3) за результатами дослідження з урахуванням світового досвіду сформовано зауваження та рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання довічного позбавлення волі як виду кримінального покарання.

Робота складається із вступу, трьох розділів (котрі об'єднують 7 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків.

Ключові слова: довічне позбавлення волі, кримінальне покарання, кримінальне правопорушення, суспільна небезпека, особлива тяжкість.

Список публікацій слухача (студента) за темою роботи:

1. Пузирьов М. С., Пеховський А. Ю., Штупун Ю. Д. Звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі: вітчизняні реалії та перспективи вдосконалення. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2020. № 2.

2. Штупун Ю. Д. Історичні передумови запровадження покарання у виді довічного позбавлення волі в законодавство України. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали VI наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 27 листопада 2020 р.). Чернігів: Академія Державної пенітенціарної служби, 2020. С. 113-117.

З М І С Т

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НАЙСУВОРІШИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ.....	9
1.1. Довічне позбавлення волі в законодавстві України до ХІХ ст	9
1.2. Співіснування довічного позбавлення волі та смертної кари	17
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРЕКТЕРИСТИКА ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	25
2.1. Довічне позбавлення волі як вид покарання	25
2.2. Особливості регулювання довічного позбавлення волі за чинним законодавством України.....	33
РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	42
3.1. Умови та порядок відбування довічного позбавлення волі.....	42
3.2. Звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі...	52
3.3. Призначення і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі в зарубіжних країнах.....	60
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ.....	85

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС	Верховний Суд
ДПВ	Довічне позбавлення волі
ЄСПЛ	Європейський Суд з прав людини
ЄКПЛ	Конвенція про захист прав людини, Європейська Конвенція з прав людини, Європейська Конвенція, Конвенція – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод
КВК України	Кримінально-виконавчий кодекс України
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінально-процесуальний кодекс України
КУ	Конституція України
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПКТ	Приміщення камерного типу
РЄ	Рада Європи
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
СНД	Співдружність Незалежних Держав
УВП	Установа виконання покарань
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка

ВСТУП

Актуальність теми (обґрунтування вибору теми дослідження). Вже у Преамбулі до Основного закону - Конституції Україна проголосила незворотність свого євроінтеграційного та євроатлантичного курсу. Проте лише в останні роки дане положення з виключно декларативного набуло характеру реального зовнішньо та внутрішньополітичного спрямування.

Зазначене у свою чергу зумовило гостру необхідність у реформуванні мало не всіх сфер державного життя, у тому числі і системи кримінальних покарань, що діють в Україні, її гуманізацію та приведення до високих світових стандартів.

Довічне позбавлення волі у цій системі є відносно новим видом покарання, що покликане замінити собою смертну кару. Доводиться констатувати, що правове регулювання відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі в Україні наразі має низку практичних недоліків. Окрім того правова доктрина приділяє даному питанню також досить незначну увагу, що позбавляє його належного теоретичного підґрунтя. Таким чином актуальність обраної для дослідження теми зумовлена її високою теоретичною та практичною значимістю з урахуванням недостатнього рівня наукової розробки.

Таким чином, актуальність теми дослідження обумовлена тим, що проблема довічного позбавлення волі є однією з найменш розроблених в сучасній юриспруденції. Тому теоретична і практична значимість багатоаспектного дослідження довічного позбавлення волі зумовили вибір теми і коло питань дослідження.

Значний вклад у наукову розробку питань довічного позбавлення волі зробила Л.О. Мостепанюк, яка, сформулювала власну дефініцію довічного позбавлення волі як категорії кримінального права, детально розглянула питання можливості звільнення від відбування даного виду покарання тощо. Б.О. Кириш також звертався до питання довічного позбавлення волі, зокрема науковець стверджував, що даний вид покарання хоча і передбачає позбавлення особи волі довічно (безстроково) таким являється не завжди. Крайню необхідність у

реформуванні вітчизняного законодавства з питань довічного позбавлення волі у своїх працях обґрунтував Є.Ю. Барабаш, який зазначив, що даний процес має проходити у двох взаємопов'язаних напрямках, а саме імплементації в українське законодавство відповідних норм міжнародного права та вдосконалення вітчизняного кримінального та кримінально-виконавчого права.

Окрім того окремі аспекти розглядуваного питання були предметом досліджень та дискусій, які проводили В. І. Анісімов, Ю. В. Баулін, О. В. Беца, І. М. Даньшин, О. Ф. Кістяківський, А. М. Литвиненко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, О. В. Хорошун та ін. Проте враховуючи, що вітчизняне законодавство з розглядуваного питання постійно перебуває в процесі вдосконалення та реформування, теоретичні та практичні питання покарання у виді довічного позбавлення волі залишаються актуальними.

Нормативну основу роботи склали Конституція України, Кримінальний та Кримінально-виконавчий кодекси України, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні нормативно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження. Кримінально-правові, кримінально-виконавчі, кримінологічні та інші галузеві засади реалізації прогресивної системи виконання покарань у виправних колоніях України досліджували такі вітчизняні й зарубіжні вчені: К. А. Автухов, С. Л. Бабаян, О. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. В. Карелін, О. Г. Колб, Н. В. Коломієць, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. М. Кревсун, О. С. Міхлін, О. О. Наташев, М. С. Пузирьов, В. П. Севостьянов, А. Х. Степанюк, М. О. Стручков, Ю. М. Ткачевський, В. М. Трубников, С. В. Царюк, Ю. В. Шинкарьов, О. О. Шкута, І. С. Яковець та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Дослідження виконано на кафедрі кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби. Тема дипломної роботи відповідає темі наукових досліджень кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та

кримінології Академії Державної пенітенціарної служби на 2017–2021 роки «Права і свободи людини і громадянина та їх захист кримінально-правовими, кримінально-виконавчими засобами й системою заходів запобігання злочинам» (державний реєстраційний номер 0117u007206).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в комплексному дослідженні проблем правового регулювання довічного позбавлення волі, а також обґрунтуванні пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства стосовно даного виду кримінального покарання.

Для досягнення зазначеної мети, визначено наступні завдання:

- розглянути регулювання довічного позбавлення волі в законодавстві України до XIX ст.;
- дослідити співіснування довічного позбавлення волі та смертної кари;
- вивчити довічне позбавлення волі як вид покарання;
- встановити особливості регулювання довічного позбавлення волі за чинним законодавством України;
- розглянути умови та порядок відбування довічного позбавлення волі;
- дослідити питання звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі;
- розглянути призначення і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі в зарубіжних країнах.

Об'єктом дослідження є довічне позбавлення волі як найсуворіший вид покарання у вітчизняній системі кримінальних покарань.

Предметом дослідження є теорія і практика виконання покарання у виді довічного позбавлення волі.

Методи дослідження. В ході роботи історико-правовий метод дозволив розкрити генезу довічного позбавлення волі як виду кримінального покарання. Порівняльно-правовий метод використано при порівнянні вітчизняного законодавства з питань довічного позбавлення волі з зарубіжним. Методи наукового аналізу та синтезу використано для виявлення на основі розгляду

чинних нормативно-правових актів України проблем регулювання довічного позбавлення волі та формулювання пропозицій щодо їх вирішення.

Емпіричну базу дослідження становлять конкретні вирoki суду щодо призначення довічного позбавлення волі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в ході роботи:

- розглянуто положення про інститут зміни умов тримання в межах однієї виправної колонії, та сформульовано пропозиції щодо внесення змін до ч. 1 ст. 100 КВК України, яким врегульовано застосування даного інституту, у тому числі і до осіб, що відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі;

- розглянуто законодавчі ініціативи стосовно скасування довічного позбавлення волі як кримінального покарання, що застосовується до жінок, та зроблено висновок, відповідно до якого, українське суспільство не готове до подібних законодавчих змін, проте положення ч. 2 ст. 64 КК України не мають дискримінаційного характеру та повною мірою відповідають міжнародним нормам права;

- доведено невідповідність чинного українського законодавства щодо звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі вимогам ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, розглянуто актуальні законодавчі ініціативи з даного питання та запропоновано варіанти вирішення даної суперечності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх застосування:

- у науково-дослідницькій діяльності для подальшого дослідження питань регулювання довічного позбавлення волі як виду кримінального покарання;

- теоретичний та емпіричний матеріал може використовуватися у навчальному процесі для підготовки лекцій, семінарських та практичних занять у навчальних закладах з фахових дисциплін;

- за результатами дослідження з урахуванням світового досвіду сформовано зауваження та рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання довічного позбавлення волі як виду кримінального покарання.

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра.

1. Пузирьов М. С., Пеховський А. Ю., Штупун Ю. Д. Звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі: вітчизняні реалії та перспективи вдосконалення. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2020. № 2.

2. Штупун Ю. Д. Історичні передумови запровадження покарання у виді довічного позбавлення волі в законодавство України. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали VI наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 27 листопада 2020 р.). Чернігів: Академія Державної пенітенціарної служби, 2020. С. 113-117.

Структура та обсяг дипломної роботи магістра. Робота складається із вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел (81 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 87 сторінок, додатки на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НАЙСУВОРІШИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ

1.1. Довічне позбавлення волі в законодавстві України до ХІХ ст

В Україні довічне позбавлення волі є найсуворішим видом кримінального покарання на сьогоднішній день з огляду на заборону смертної кари. Призначається вона за скоєння особливо тяжких злочинів і полягає в примусовій безстроковій ізоляції засудженого від суспільства, шляхом поміщення в виправну колонію мінімального рівня безпеки.

Дискусійність цього покарання здається зрозумілою, оскільки можливість карати людину, позбавляючи її волі на все життя, потребує серйозного обґрунтування.

На доктринальному рівні таке обґрунтування існує. Довічне позбавлення волі (далі - ДПВ) застосовується з урахуванням підвищеної суспільної небезпеки, перспектив виправлення та ресоціалізації. Проте дане обґрунтування потребує переосмислення і перегляду.

Варто зазначити, що питанню історичного розвитку інституту довічного позбавлення волі в Україні уваги у вітчизняній правовій доктрині приділено досить мало. Одним з перших, хто досліджував цей вид покарання, був відомий криміналіст, ординарний професор А.Ф. Кістяківський. У своїй праці «Дослідження про смертну кару» 1867 р. вказав, що довічне ув'язнення, попри те, що у порівнянні зі смертною карою є доволі м'яким покаранням, цілком достатнє для того, аби перешкодити скоєнню тяжкого злочину, оскільки є невідворотним (закінчується лише зі смертю особи і впродовж його відбування вона не має можливості вчинити нового злочину) [1]. На його думку, таке покарання сприяє виправданню засуджених. Наприклад, вчений наводить свідчення Гойера, директора в'язниці у німецькому місті Ольденбург. За даними директора, станом на кінець 1861 року в Ольденбурзькій в'язниці перебувало 14

жінок, яким покарання у вигляді смертної кари булр замінено на довічне позбавлення волі. Директор називає такими, лише двох що “залишились невинуватими” [1]. Таким чином, за більш, ніж двісті років до прийняття нового Кримінального кодексу України, вчений А.Ф. Кістяківський спробував обґрунтувати відповідність покарання у вигляді довічного позбавлення волі принаймні двом цілям: виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів.

Окремі аспекти даного питання розкрито у дисертаційному дослідженні Л.О. Мостепанюк «Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання». У своїй дисертації автор запропонувала дефініцію цього покарання, провела історичний аналіз його застосування на теренах України, проаналізувала правозастосовну практику, та, що найважливіше, запропонувала свій механізм звільнення від довічного позбавлення волі (умовно-дострокове звільнення довічно засуджених після відбуття 25 років позбавлення волі та при виконанні ними ряду умов) [2].

Ще окремі аспекти довічного позбавлення волі як виду покарання досліджували такі вчені: С. Я. Бурда, А. Х. Степанюк, О. Л. Гуртовенко, Т. В. Дуюнова, Б. О. Кириш, О. В. Хорошун, Є. Ю. Бараш.

Довічне позбавлення волі як самостійний вид покарання з'явився в Україні відносно недавно. Витоки зародження даного інституту йдуть ще в період раннього феодалізму. Зародження покарання у вигляді довічного позбавлення волі пов'язане зі змінами в суспільному ладі, етиці та ідеології. Перш за все, це виражалося в скороченні тілесних, болісних і ганебних покарань, і поступовому переході до позбавлення волі, яке призначалося, наприклад, по відношенню до політичних супротивників, для вирішення династичних конфліктів [3, с. 96].

Оскільки у період, що розглядається територія України належала до складу іноземних держав, застосування довічного позбавлення волі регулювалося саме законодавством цих країн.

У рамках даного питання варто згадати, що про позбавлення волі вперше згадується у одній з найвідоміших пам'яток права – Руській Правді [4].

Однак є підстави припустити, що ця практика склалася значно раніше, а потім, у XII–XIII ст., була виявлена в законодавстві. На цей рахунок вказує література, що термін «покарання» в Руській Правді в усіх її редакціях не зустрічається, натомість використовувались інші терміни – «страта» та «помста». [5, с. 52].

Перша редакція Руської Правди 1016 р. закріплювала відповідальність за вбивство, але суворо обмежувала коло осіб, які могли вчиняти кровну помсту: брат мстив за брата, син – за батька, батько – за сина, брат сестри – за її сина [6, с. 24].

Паралельно з Руською Правдою діяло Магдебурзьке право як збірник законів (статутів), правил XIII ст., джерелами якого були Саксонське зерцало і право магдебурзьких шеффенів (судова колегія). У XV–XVII ст. Магдебурзьке право діяло на території більшості міст України, зокрема у Гадячі, Золотоноші, Кременчуці, Лубнах, Миргороді, Переяславі, Пирятині, Полтаві, Прилуках, Ромнах та ін. [7, с. 502]. Застосування Магдебурзького права в Україні фактично припинилося після запровадження в 1781 р. Установлення про губернії (указ про реформу місцевого управління в Росії, в ході якої проводилася часткова децентралізація управління і відділення суду від виконавчих органів) та створення нової судової системи [8, с. 688].

Можна згадати ще одну пам'ятку права - Судебник 1497 р. («закони великого князя Івана Васильовича»), який, закріпивши караність антидержавних діянь, діяв на території сучасної України паралельно з Магдебурзьким правом. Довічне позбавлення волі в Судебнику не згадується, проте, злочинців могли поміщати в монастирські остроги, підвали і вежі на термін «на скільки государ вкаже» [9].

Довічне тюремне ув'язнення почало існувати як основне покарання з початку XVI ст. За часів козаччини за злочини проти релігії (богохульство, відступництво від православної віри, чаклунство, пропаганда церковної єресі та розколів), держави (замах, вбивство чи поранення представника державної

влади, знищення або фальшування грамот чи печаток, фальшування грошей, державна зрада), проти життя, каралися смертю.

Першу законодавчу згадку про тюремне ж позбавлення волі як про самостійне покарання містить Судебник Івана Грозного 1550 р., який називають вчені документом класової юстиції, він встановлював смертну кару вже за набагато більшу кількість злочинів [10]. Безстрокове тюремне ув'язнення застосовувалося поряд зі смертною карою, в залежності від визнання винним своєї провини. При цьому в даний історичний період довічне позбавлення волі застосовується поряд з тілесними покараннями.

Поряд із Судебником, одним з перших актів законодавства з питань виконання покарань, який діяв на теренах України, був Статут Великого князівства Литовського 1588 р., який був затверджений у відповідності з процедурами того часу спеціальним актом короля Польщі і Великого князівства Литовського. Цей документ протягом двох з половиною століть був взірцем для законодавців і задовольняв судову практику на литовських, українських та білоруських землях [9]. Разом з тим дослідники акцентують на наявності в даному акті відомостей лише щодо строкового позбавлення волі.

Подальший розвиток інститут довічного позбавлення волі отримав в Соборному Уложенні 1649 р., як безстрокове тюремне ув'язнення, це основний вид кримінального покарання який призначався за велику кількість злочинів. Криміналіст Таганцев пояснював це явище як загальне укріплення публічної влади, що обумовило потребу в посиленні боротьби зі злочинцями [11, с. 135]. У той же час у Соборному Уложенні 1649 р. вперше як прототип довічного позбавлення волі з'явилося тюремне ув'язнення, яке могло бути як безстроковим (довічним), так і визначеним на певний термін [12, с. 117].

Так, безстрокове тюремне ув'язнення позначалося терміном «послати в тюрму, наскільки государь укажет» і призначалося за вчинення таких злочинів як третя крадіжка на суму двадцять рублів або ж «биття чолом перед царем» під час церковного співу [13]. За своїм змістом він найбільш наближений до довічного позбавлення волі.

Одним з важливих нормативним актом був ще Артикул Військовий 1715 р., з опублікуванням якого розпочався новий етап застосування позбавлення волі і порядку його виконання. В ньому з'являється ще одна мета покарання - каторга [14, С. 29-30], в зв'язку з цим відбувається трансформація довічного позбавлення волі в безстрокові каторжні роботи.

В Уложенні про кримінальні та виправні покарання 1845 року передбачались такі різновиди довічного позбавлення волі як заслання на поселення в Кавказ, включно з позбавленням всіх прав (за створення сект, що сіють у вірування християн єресь) та безстрокові каторжні роботи в копальнях (за вбивство батька чи матері) [15].

Кримінальним уложенням 1903 року передбачало каторжні роботи [16]. При цьому простежується тенденція гуманізації законодавства, при наявності певних обставин безстрокова каторга замінялася строковою. Спочатку кримінальне право не містило норм, що передбачають обмеження на застосування довічного позбавлення волі, проте вже в розглянутому законодавчому акті безстрокові каторжні роботи не призначаються неповнолітнім.

Окремі дослідники інституту довічного позбавлення волі у процесі його історичного розвитку виділяють етап скасування довічного позбавлення волі. Вважається, що після 1917 року радянське кримінальне законодавство не знало ні довічного ув'язнення у власному розумінні слова, ні безстрокової каторги. Перш за все, викликано було це змінами в суспільному ладі. Відсутність довічного позбавлення волі в радянський період пояснювалося наявністю двох причин. По-перше, вважалося, що в силу панування виправних цілей покарання, позбавлення волі в принципі не може бути довічним [17, с. 62]. З іншого боку, панувала ідеологічна позиція, відповідно до якої було прийнято вважати, що позбавлення волі не може бути безстроковим.

Разом з тим, варто відмітити, що ідея про необхідність введення цілі виправлення засудженого існувала ще за часів Протагора, який визначив покарання як спробу розпрямлення кривого дерева; схожі ідеї висловлювалися і

Аристотелем [3, с. 97]. Засновник класичної школи кримінального права Ч. Беккарія, в фундаментальній праці «Про злочини і покарання» писав: «Мета покарання полягає не в катуванні і муках людини ... мета покарання полягає тільки в тому, щоб перешкодити винному знову завдати шкоди суспільству й утримати інших від здійснення того ж» [18, с.127]. Так відбувається формування теорії виправлення. Найбільшого поширення ця теорія отримала в ХІХ-ХХ ст.

З іншого боку, можна не помітити спроб того часу запровадити механізм звільнення від відбування каторжних робіт чи заслання, що повністю відповідає сучасній доктрині прав людини.

З утворенням Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Україна увійшла до його складу як формально автономне утворення та за час існування її Верховною Радою УРСР було ухвалено три кримінальних кодекси.

В радянський час покарання у виді довічного позбавлення волі досліджував М.І. Бажанов, який у своїй роботі «Призначення покарання за радянським кримінальним правом» вважав систему повного складання покарань (функціонує у низці країн, зокрема, США і передбачає потенційну можливість засудження до тюремного ув'язнення на строк понад 100 років) такою, що по суті легалізовує покарання у виді довічного позбавлення волі, незважаючи на законодавчу відсутність такого покарання де-юре [19].

Кримінальний кодекс УРСР 1922 р. найвище покарання передбачав розстріл. Він застосовувався лише як виняток (за контрреволюційну діяльність) та лише стосовно справ, що знаходилися у віданні революційних трибуналів. Наступним у системі покарань передбачалося строкове або безстрокове вигнання за межі УРСР та позбавлення свободи зі строгою ізоляцією або ж без такої на строк до 10 років [20].

Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. визначав смертну кару (розстріл) не як покарання, а як винятковий судово-виправний захід соціального захисту, що застосовувався, до прикладу, за зраду Батьківщини. Найсуворішими заходами, які застосовувалися лише як самостійні, були вигнання, позбавлення волі та виправно-трудова робота. При цьому, максимальний термін позбавлення волі

становив 10 років. Довічного позбавлення волі як окремого виду заходу соціального захисту чи складової позбавлення волі не передбачалось [21].

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р., подібно до попереднього, передбачав смертну кару у вигляді розстрілу. При цьому, вона не була віднесена до системи покарань, а застосовувалася як виняткова міра за вчинення диверсії чи вбивства при обтяжуючих обставинах. Найсуворішим покаранням було позбавлення волі, яке встановлювалося на строк до 15 років, а у випадку заміни смертної кари – до 20 років [22].

КК УРСР 1960 р., встановлював довічне позбавлення волі за 5 загальнокримінальних злочинів, пов'язаних, як правило, з умисним посяганням на життя особи, і за 18 військових злочинів, учинюваних у воєнний час або у бойовій обстановці, чи пов'язаних з умисним убивством.

Після проголошення незалежності України в 1991 р. у державі продовжував застосовуватися Кримінальний кодекс 1960 р., і смертна кара теж. Водночас, як молода країна, що має силу для розвитку європейської інтеграції, Україна прагне приєднатися до Ради Європи, а відсутність смертної кари є обов'язковою умовою для перебування держави в Раді Європи. Тому Україна оголосила мораторій в 1995 р., на виконання смертної кари, але фактично він набрав чинності і почав діяти лише в 1997 р., коли Україна приєдналася до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка встановлювала абсолютну заборону смертної кари [23]. У грудні 1999 р. Конституційний Суд України визнав, що смертна кара суперечить Конституції України, тим самим підтвердили факт, що його не можна використовувати як покарання за тяжкі злочини [24].

Після такого кроку перед українським законодавцем постало питання впровадження нової найсуворішої міри покарання, еквівалентній найтяжчим злочинам з одного боку (чому не відповідало позбавлення волі строком на 15 років) та визнаній цивілізованою європейською спільнотою з іншого (чому не відповідала смертна кара). Такою мірою стало довічне позбавлення волі.

Найбільш суворим видом покарання із передбачених чинним КК України є покарання у виді довічного позбавлення волі, яке було запроваджене в українську систему покарань Законом України від 22 лютого 2000 р. «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України». Цим Законом Кримінальний кодекс України 1960 року був доповнений ст. 25-2, у якій вказувалось, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжкого злочину і застосовується у випадках, спеціально передбачених Кримінальним кодексом, якщо суд не вважатиме за можливе призначити позбавлення волі на певний строк.

Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років, до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент винесення вироку» [25, с. 22].

У 2001 році був ухвалений перший Кримінальний кодекс незалежної України який передбачає довічне позбавлення волі.

Тому на початку 2000-х років довічне позбавлення волі стало окремим покаранням. Крім того, його правова регламентація у КК 1960 та 2001 років свідчить на користь поступової гуманізації кримінального права у відповідній сфері. Таким чином, згідно з КК України, з одного боку, довічне позбавлення волі призначається за менше коло діянь, а з іншого - передбачає більше винятків із застосування цього покарання.

На думку науковців, такий вид покарання є доречним та ефективним у боротьбі зі злочинністю в Україні. Проблема полягає в тому, що досі тривають дискусії, чи є покарання у виді довічного позбавлення волі достатньою заміною смертній карі, тому що у більшості держав світу відмовилися від такого виду покарання, як смертна кара, однак є небагато держав, де таке покарання продовжує існувати і на сьогоднішній день.

Проте можна вважати, що довічне позбавлення волі не можна називати більш гуманним видом покарання, ніж смертна кара, так як перше - це свого роду «смерть в розстрочку», що набагато болісніше і для самих злочинців, і для їх родичів. Також наголошується, що помилка при призначенні покарання у виді

довічного позбавлення волі, може коштувати також же дорого, як і при страті. В випадку виправдання засудженого, ніхто не поверне два десятиліття проведених в умовах примусової, суворої ізоляції від суспільства.

1.2. Співіснування довічного позбавлення волі та смертної кари

Як було зазначено вище, довічне позбавлення волі в Україні застосовується у якості альтернативи смертній карі, відміна якої була зумовлена повсюдним поширенням ідей гуманізму та сприйняття людини та її життя як найвищої соціальної цінності. Більшість правників сходяться на думці щодо достатності такого покарання, проте відміна смертної кари та ефективність довічного позбавлення волі як найсуворішого покарання досі залишається предметом запеклих наукових дискусій.

Одним з перших прихильників смертної кари виступали Кант і Гегель. Людина, яка скоїла вбивство іншої людини, повинна померти сама [26, с. 257]. Таким чином, вони захищали смертну кару в ім'я принципу відплати: рівним за рівне.

Противником смертної кари і прихильником пом'якшення покарання був відомий правознавець Чезаре Беккарія, який вважав найбільш дієвим засобом в боротьбі зі злочинністю не жорстоке покарання, а його невідворотність. У своєму найбільш відомому трактаті «Про злочин і покарання» дослідник, заперечуючи смертну кару, наводить такі аргументи:

- у держави відсутнє право вбивати;
- смертна кара не спирається на жодне законне право, бо жодна людина не надала би можливість розпоряджатися своїм життям іншим [3, с. 98].

Він не бачив необхідності в застосуванні даної міри покарання, вважаючи, що смертна кара не робить людей кращими і ніколи не лякала злочинців. При цьому свої міркування він засновував на практичному історичному досвіді, наводячи на підтвердження даного міркування держави, які стоять і

розвиваються і без смертної кари. Також Беккарія, вважав, що смертна кара менш дієва, ніж позбавлення волі, поєднане з тяжкими роботами, тому що і на злочинця, і на сторонніх незрівнянно сильніше діє менш жорстоке, але тривале покарання.

Вчення Беккарія стали темою для подальших досліджень. «Порівняно недалеко той час, коли смертна кара також зникне з кодексів, як зникли її нерозривні супутники - катування, таврування і батоги» - писав криміналіст Н.С. Таганцев. У своїх дослідженнях Таганцев показав, що інститут смертної кари порушує основний принцип теорії справедливої відплати, яку пропонували Кант і Гегель. Основна його теза полягає в тому, що смертна кара за чисто юридичних підстав не може застосовуватися, оскільки вона не може відповідати вимогам точності і справедливості. [3, с. 99].

З приводу впливу смертної кари як на самого злочинця і суспільство як залякування, автор говорить, про те, що для самого засудженого до смертної кари, хвилини до смертної кари гірше будь-якої тортури. Але цей страх, з точки зору охорони правового порядку, не має ніякого значення; суспільство захищене вже від злочинця його могилою. Зовсім в іншому становищі перебуває злочинець, ще не виявлений правосуддям, а тим більше тільки готується до злочину. Виходячи з життєвого досвіду, автор міркує, що здійснюючи злочин, який карається смертною карою, злочинець сподівається не потрапити в руки правосуддя. А в разі його засудження, в законодавстві закріплені інститути помилування [3, с. 99].

У XVIII-XIX ст. зарубіжні дослідники висловлювали інколи думки, що виконати смертний вирок щодо злочинця за вчинення ним певного тяжкого злочину – це для нього легка, незаслужена смерть, а слід зробити так, щоб він до кінця днів своїх перебував у жахливих умовах утримання та мучився і повільно вмирав.

На думку науковців XIX-XX століття, смертна кара не тільки не може забезпечити громадську безпеку та запобігти злочинам, але вона також має деякі недоліки, яких немає у інших видів покарань. Зокрема, О. Ф. Кістяківський

вважає, що основним недоліком смертної кари є те, що вона не може виправити особу злочинця та порушує невід'ємне право на життя, а також не виконує покладену на покарання превентивну функцію повною мірою. Єдина перевага, на його думку, полягає в тому, що вона – дуже просте і дешеве покарання, оскільки не потребує ні часу, ні особливих зусиль: раз і назавжди позбавляє у злочинця можливості шкодити і тим захищає людський егоїзм від уявних і дійсних небезпек [1, с. 281].

В. В. Лень стверджує, що довічне позбавлення волі є безсумнівно складнішим, дорожчим і клопітким покаранням, ніж смертна кара, але воно забезпечує «перелом» порочної натури особи, що вчинила злочин, робить його корисним або хоча б безпечним для суспільства, захищає невід'ємне право кожної людини на життя [27, с. 95].

Н. М. Михальська вважає, що з позицій загальнолюдської й перебудованої суспільної моралі страта є кроком назад в еволюції суспільства [28, с. 204].

Початок XX ст. ознаменувався прийняттям Кримінальним уложенням 1903 року передбачало поділ злочинів на три типи: проступки, злочини та тяжкі злочини. Останні каралися смертною карою, каторгою або засланням. У цей час також мала форму повішання та звстосовувалася публічно. Особи до 17 та після 70 років не могли бути засудженні до страти. При цьому простежується тенденція гуманізації законодавства, при наявності певних обставин безстрокова каторга замінялася строковою. Спочатку кримінальне право не містило норм, що передбачають обмеження на застосування довічного позбавлення волі, проте вже в розглянутому законодавчому акті безстрокові каторжні роботи не призначаються неповнолітнім.

Бачимо, що для XIX ст. було характерне зменшення застосування смертної кари у період з 1862 по 1906 рр. були засудженні 612 чоловік [29].

На початку XX ст. смертну кару застосовували у боротьби проти революційного руху. На протязі цього періоду 1905 – 1907 рр. смертну кару застосовували і для неповнолітніх осіб, не дивлячись на те, що діюче

казонодавство передбачало заміну на каторгою для неповнолітніх. Зрозуміло, що тоді багато людей було помилково страчено [30].

У цей час дуже велику частину населення хвилювало питання про скасування смертної кари. До Державної Думи багато вимог, щодо скасування її. 24 червня 1906 р. було розглянуто закрнопроект, щодо її скасування, але він так і не був ухвалений.

Період 1917-1921 рр. було утворення української держави. Кримінальне законодавство УНР доби Української Центральної ради ґрунтувалося на законодавстві Тимчасового уряду (майже повністю діяло Кримінальне уложення 1903 р.).

Важливу роль відігравало III Універсал Української Центральної ради, згідно з яким смертна кара скасовується. І усім ув'язеним дається повна амністія. [31, с. 308].

За радянський час на українських територіях знову почала застосовуватися смертна кара. Такий вид покарання на той час був найпопулярніший. Злочинця, в багатьох випадках розстрілювали на місці. Дуже цікаво, те що у перші дні свого правління більшовики скасували вже смертну кару на другому Всеросійському з'їзді Рад [32].

Проте у 30-ті рр. було страчено багато людей. Кількість страчених з 1934 р., вважається державною таємницею.

Однак вона повернулася для державних зрадників 1950 р. Не застосовувалася смертна кара до неповнолітніх та вагітних жінок.

Сучасні автори, продовжуючи дискусію про недоцільність застосування смертної кари, і необхідності інституту довічного позбавлення волі. Особливий сплеск спорів навколо смертної кари відбувся у зв'язку з прийняттям в період 1948-1989 рр. ряду міжнародно-правових актів про права людини.

З 1990 р. смертну кару відмінили більше 30 країн світу. На початок 2000 р. кількість країн, які відмовилися від застосування смертної кари, вперше в історії людства помітно перевищила кількість країн, де практика її застосування залишилася: 108 країн юридично (83) або де-факто (25) відмовилися від смертної

кари. Разом з тим, автор звертає увагу на поширення відновлення смертної кари в країнах Близького Сходу, Південно-Східної Азії та ін. [2, с. 10].

Варто окремо зауважити, що навіть попри збереження смертної кари як виду кримінального покарання у окремих країнах, способи її виконання зазнали суттєвої модифікації. Вони стали більш гуманними та демократичними, тобто спрямованими на завдання злочинцю як у мого менших страждань. Сучасними видами виконання покарання у вигляді смертної кари вважаються електричний стілець, повішення, смертельна ін'єкція тощо [33, с. 165].

На сьогоднішній день, головний аргумент прихильників довічного позбавлення волі є збереження найціннішого - права на життя.

Крім того, сучасні автори підкреслюють, що довічне ув'язнення за рівнем суворості відповідає страті. Воно виключає для засудженого можливість жити нормальним життям і основна мета даного покарання, не відплата, а ізоляція злочинця від суспільства, якому він завдав тяжку шкоду. Противники, говорять про те, що довічне позбавлення волі не можна назвати більш гуманною мірою покарання, ніж смертна кара, так як, по-перше, це свого роду «смерть в розстрочку», що набагато болісніше і для самих злочинців, і для їх родичів [34, С.148-150]. Також наголошується, що помилка при призначенні покарання у вигляді довічного позбавлення волі, може коштувати так само дорого, як і при страті. У випадки виправдання засудженого, ніхто не поверне два десятиліття проведених в умовах примусової, суворої ізоляції від суспільства.

Україна на конституційному рівні закріпила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [35]. Проте, прийнята за кращими європейськими традиціями Конституція України, гарантуючи кожній людині право на життя, на свободу від свавільного позбавлення життя, катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання, не містить норм, що визначали б перелік видів покарань за здійснення злочинів [23, с. 205].

У зв'язку з цим, виконання смертної кари продовжувалось не лише за часів радянської влади, а й з проголошенням у 1991 р. незалежності України. Способом виконання смертної кари, який застосовувався в Україні, був розстріл, як і в усіх інших державах, що утворились у результаті розпаду СРСР.

Можна визначити кількість розстріляних за період з серпня 1991 по березень 1997 р., але з певних причин ця сфера досліджень не в колі інтересів дослідників та правозахисників, а також слід визнати, що ці компетентні державні структури не зацікавлені в їх оприлюдненні.

Дискусія стосовно збереження чи скасування смертної кари у якості кримінального покарання тривала в незалежній Україні досить довго. Перші спроби її скасування мали місце у грудні 1997 року, коли дві групи народних депутатів протягом одного місяця звернулись до Конституційного Суду з поданнями визнати неконституційним застосування смертної кари як виняткової міри покарання. Суд, пославшись на формальні мотиви, відмовився розглядати обидва конституційні подання [23 с. 206].

Лише 1999 року за поданням 51 народного депутата Конституційним Судом України було прийняте рішення від 29.12.1999 № 1-33/99 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) [36], яким вищевказані положення КК України визнавалися такими, що не відповідають Конституції з усіма впливаючими звідси наслідками.

У зв'язку з викладеним, до цілого ряду вітчизняних нормативно-правових актів було внесено зміни, які скасовували смертну кару як вид кримінального покарання, та впроваджували новий його вид – довічне позбавлення волі.

Смертна кара є нелюдським чи таким, що принижує гідність людини, покаранням. А це, окрім іншого, прямо суперечить гарантованому в Конституції праву кожного на повагу його гідності.

Право на повагу людської гідності кожного органічно зв'язано з конституційним правом на життя. Право на життя без гідності не є правом на

людське життя. Після винесення смертного вироку людина перетворюється в простий об'єкт, чим скасовується його індивідуальна автономія, гарантована йому правом на людську гідність. Право на людську гідність, як і право на життя, не може бути відновленим. Це суть абсолютні права людини природно-правового характеру. За своїм походженням вони незалежні від держави, тому держава не може їх відчужувати чи скасовувати [23, с. 214].

Проте, скасування смертної кари як виду кримінального покарання не припинило суперечок навколо даної теми, а також навколо достатності довічного позбавлення волі у якості найбільш суворого кримінального покарання, його відповідності меті кримінального покарання в цілому, адже даний вид покарання має цілу низку проблем як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

Не зважаючи на всі доводи, багато науковців залишаються на позиції доцільності смертної кари як виду кримінального покарання. Про те, що наявність покарань у вигляді смертної кари впливає на стан злочинності, підтверджує досвід США. Як відомо, в цій державі в 1967 році був встановлений мораторій на виконання смертної кари. Однак вже через десять років смертна кара була відновлена. Таке рішення було викликано тим, що різко зросли вбивства. Після того як смертна кара стала знову застосовуватися, число вбивств скоротилося в кілька разів [37, с. 89].

Окрім того, сьогодні прихильники смертної кари зазначають, що гуманізм виключно до злочинця означає демонстрацію злочинної байдужості до його жертв і, тим більше що подібний гуманізм, що полягає у заміні смертної кари довічним позбавленням волі, виявляється для засудженого ще більш тяжкої мірою державного примусу [38, с. 28].

У законодавстві окремих країн, на відміну від України, де смертна кара була замінена довічним позбавленням волі, ці два види кримінального покарання досі співіснують. Так, наприклад, законодавство Кореї та Японії допускають призначення довічного позбавлення волі замість передбаченої за вчинення злочину смертної кари. Так, ст. 55 КК Кореї встановлює, що коли закон передбачає обов'язкове пом'якшення покарання (наприклад, згідно зі ст. 11

цього Кодексу покарання за діяння, вчинені глухонімими, підлягає пом'якшенню), смертна кара повинна бути замінена на каторжні роботи або позбавлення свободи довічне чи обмежене, але на строк не менше 10 років. У ст. 68 КК Японії зазначено, що коли повинно бути пом'якшено покарання смертною карою, воно пом'якшується призначенням позбавлення свободи з примусовою працею чи без неї безстроково або на строк не нижче 10 років [39, с. 267].

Отже, дебати з приводу збереження в кримінальному законі смертної кари як виду покарання, її співвідношення та співіснування з довічним позбавленням волі тривають вже дуже давно і припиняться, цілком ймовірно, не скоро. Дану проблему можна назвати вічною.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРЕКТЕРИСТИКА ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

2.1. Довічне позбавлення волі як вид покарання

Довічне позбавлення волі для українського законодавства й науки, є достатньо новим видом покарання. Його введення було для заміни смертній карі. На даний час система кримінальних покарань нашої держави перебуває на шляху вдосконалення.

До теперішнього часу проблема довічного позбавлення волі не отримала достатнього правового оформлення. Діалектика цього виду покарання криється в протиріччі двох прагнень законодавця. З одного боку євроінтеграційні прагнення України, які в останні роки перестали мати виключно декларативний характер та перетворилися на реальне спрямування зовнішньої та внутрішньої політики країни, потребують приведення вітчизняного кримінального законодавства у відповідність до міжнародних демократичних стандартів та його гуманізації. З іншого, криміногенна обстановка в країні потребує наявності дієвого та достатнього виду покарання, застосовуваного за вчинення найбільш тяжких злочинів.

Як вже було зазначено вище, довічне позбавлення волі для українського законодавства та правової доктрина є відносно новим видом кримінального покарання, у зв'язку з чим воно досить рідко виокремлюється як самостійний об'єкт дослідження.

Найчастіше цей вид покарання розглядається разом з позбавленням волі на певний строк і саме в рамках кримінально-правових досліджень.

Слід зазначити, що у міжнародних нормах права відсутнє позбавлення волі як окремий конкретний вид кримінального покарання. Воно фактично зводиться до обмеження свободи у виді арешту, взяття під варту, ув'язнення [40, с. 31].

Легальне визначення довічного позбавлення волі у вітчизняному законодавстві відсутнє. Кримінальний кодекс України також не дає поняття довічного позбавлення волі. Враховуючи зміст статей 50, 63, 64 і інших статей Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачають це покарання, можна сказати, що воно є заходом примусу, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину, і полягає у безстроковій (до кінця життя) ізоляції засудженого від суспільства шляхом тримання його у спеціально призначених для цього кримінально-виконавчих установах.

Слід наголосити на те, що досліджуваний вид покарання і називається довічним позбавленням волі, це зовсім не означає, що засуджена особа в усіх без винятку випадках повинна його відбувати до кінця. Інакше кажучи, довічний характер даного покарання не є абсолютним, оскільки у передбачених законом випадках можлива його заміна іншим видом покарання. Ч. 2 ст. 87 КК України встановлює, що актом помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі строком не менш як 25 років. Можлива заміна судом довічного позбавлення волі іншим видом покарання. Так, ч. 5 ст. 80 КК України встановлює, що якщо суд не визнає за можливе застосувати до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, давність виконання обвинувального вироку, то це покарання замінюється позбавленням волі на певний строк. Замінюється воно іншим видом покарання і тоді, коли санкція статті, за якою була засуджена особа, уже не передбачає такого покарання (ч. 3 ст. 74 КК України). З огляду на наведене слід визнати не зовсім точним висловлене у літературі твердження, що до засуджених до довічного позбавлення волі не застосовується заміна цього покарання «судом на будь-яке інше» [41, с. 290]

До осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі, не допускається застосування амністії. Це прямо зазначено у п. «б» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні» [42].

Л. О. Мостепанюк у своєму дисертаційному дослідженні пропонує визначати довічне позбавлення волі як довічне позбавлення волі – це найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній (пожиттєвій) ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, від суспільства в спеціальних кримінально-виконавчих установах [2, с.11]. Вона детально розглядає питання можливого звільнення від досліджуваного виду покарання, відзначаючи, що Конституційний Суд України своїм рішенням від 29 грудня 1999 р. формально скасував смертну кару, але не дав відповіді на запитання, яку аналогічну міру покарання застосовувати до осіб, що були засуджені до смертної кари [2].

С. Я. Бурда визначаючи довічне позбавлення волі, зазначає, що це найбільш суворий вид основних покарань, передбачених чинним КК України [41]. Та найбільш повне і вдале визначення довічного позбавлення волі, на нашу думку, запропоновано Б. О. Киришем, який розуміє під ним захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину, і полягає у безстроковій (до кінця життя, пожиттєвій) ізоляції засудженого від суспільства шляхом тримання його у спеціально призначених для цього кримінально-виконавчих установах [43, с. 428]. Саме вказане визначення найбільш повно характеризує довічне позбавлення волі з урахуванням положень ст. 50 КК України, яка встановлює, що є покаранням.

Робилися спроби знайти відповідь на питання стосовно звільнення засуджених до довічного позбавлення волі шляхом аналізу зарубіжної практики, як, наприклад, це спробував зробити Б. О. Кириш. Він зазначає, що хоча покарання у виді довічного позбавлення волі і передбачає позбавлення засудженого свободи довічно (безстроково), насправді таким (довічним або безстроковим) воно є не завжди [44, с. 267]. Це пов'язано з тим, що до засуджених до довічного позбавлення волі може застосовуватися:

- пом'якшення (зменшення (зниження) строку) цього покарання (як приклад автор наводить положення Кримінального кодексу КНР);

- заміна цього покарання позбавленням волі на певний строк (така формула передбачена законодавством багатьох європейських країн);
- умовно-дострокове (умовне, дострокове) звільнення від відбування цього покарання.

Кожна країна, яка передбачає покарання у виді довічного позбавлення волі, по-різному вирішує питання про можливість застосування інституту умовно-дострокового звільнення.

Узагальнюючі підстави такого звільнення автор виділяє такі:

- 1) відбування засудженим встановленого строку покарання;
- 2) виправлення засудженого;
- 3) інші передбачені законом підстави.

Виходячи з вищезазначеного визначення та положень чинного КК України, можна сформулювати ознаки покарання у вигляді довічного позбавлення волі. При цьому варто відмітити, що довічному позбавленню волі притаманні як загальні ознаки покарання, так і специфічні, які вирізняють даний вид серед інших.

До загальних ознак покарання належать наступні:

- являється заходом державного примусу та застосовується від імені держави;
- є юридичним наслідком вчинення особою кримінального правопорушення;
- застосовується виключно до особи, що визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого Особливою частиною КК України;
- встановлює певні обмеження прав і свобод засудженої особи, втрати, які повинен понести засуджений в процесі відбуття покарання;
- призначається виключно судом іменем держави на підставі обвинувального вироку;
- має публічний характер та є обов'язковим для виконання всіма громадянами, посадовими особами та органами на території України;

- тягне за собою для засудженого особливий правовий наслідок у вигляді судимості впродовж певного строку після відбування покарання [45, с. 712].

У свою чергу, визначити місце довічного позбавлення волі у системі кримінальних покарань та відмежувати його від інших, дозволяють його спеціальні ознаки, до яких належать наступні:

- довічне позбавлення волі є найбільш тяжким покаранням;

Саме відповідно до своєї тяжкості кримінальні покарання розміщені у переліку, закріпленому ст. 51 КК України, де довічне позбавлення волі знаходиться на останній дванадцятій позиції. Це підкреслює не лише ступінь його тяжкості, але й винятковий характер, адже ст. 64 КК України встановлено, що воно застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк [46].

- воно належить до основних покарань;

Перелік основних покарань міститься у ч. 1 ст. 52 КК України. Серед них, зокрема, і довічне позбавлення волі. Це значить, що у випадку його застосування, призначення інших основних покарань (наприклад, громадських чи виправних робіт) є неможливим.

- довічне позбавлення волі може бути застосоване до будь-кого, тобто є загальним покаранням;

Разом з тим, враховуючи суворість довічного позбавлення волі як кримінального покарання, вітчизняним законодавцем виокремлено категорії осіб, до яких воно застосовано бути не може, що буде розглянуто далі.

- серед видів покарань, що можуть бути лише основними, лише довічне позбавлення волі є безстроковим;

Безстроковість довічного позбавлення волі є одним зі спірних теоретичних аспектів даної проблематики. Так, наприклад, Л.О. Мостепанюк зазначає, що довічне позбавлення волі є різновидом позбавлення волі та пропонує об'єднати вказані два види кримінального покарання в один – позбавлення волі на певний строк або безстроково [2, с. 6]. Проте існує і інша позиція, відповідно до якої

саме безстроковість є ключовою ознакою даного покарання та гарантує його застосування лише у виключних випадках.

- довічне позбавлення волі полягає у ізоляції особи від суспільства, адже вона утримується у спеціальній установі виконання покарань – виправній колонії максимального або середнього рівня безпеки з особливими умовами.

Як і будь яке інше кримінальне покарання, довічне позбавлення волі характеризується метою. Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [46]. Виходячи з цього, можна констатувати, що мета будь-якого кримінального покарання є трискладовою та включає:

- кару особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення;
- виправлення засуджених;
- запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Можливість досягнення другої та третьої складових мети кримінального покарання через призначення довічного позбавлення волі викликає серед дослідників палкі дискусії.

Ряд вчених вважають, що довічне позбавлення волі є «прірвою» [47, с. 10] в силу відсутності межі кримінально-правового впливу. Вони оперують тим, що дане кримінальне покарання не має одиниці (терміну) вимірювання відбуття покарання. Має місце точка зору, згідно з якою покарання у виді довічного позбавлення волі має низку істотних недоліків. На підтвердження висловленої позиції вказується, що при виконанні даного покарання відбувається: відрив засудженого від звичного соціального середовища, від сім'ї і друзів; поміщення його в мікросередовище, що негативно впливає на засудженого, особливо якщо це особа, яка вперше відбуває позбавлення волі у виправній колонії особливого режиму. Як вважають представники даної позиції, негативними характеристиками довічного позбавлення волі виступають недосягнення кримінальним законом зниження показників здійснення відповідних злочинів та

мети виправлення засуджених, адже у такому разі у них фактично відсутні стимули до даного процесу.

Легальне визначення виправлення як категорії кримінально-виконавчого права, міститься у ч. 1 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), відповідно до якої під ним розуміють процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [48].

Проте, визначення виправлення, закріплене законодавцем є досить обмеженим та не повною мірою характеризує дану динамічну категорію, що породжує навколо неї палкі наукові дискусії.

У правовій доктрині відсутня єдність поглядів щодо того, що саме є виправленням засудженого. Наприклад, Н.А. Сторчак вважає, що під виправленням прийнято розуміти:

- з одного боку, викоренення в особистості засудженого таких суб'єктивних властивостей, як антисуспільні погляди, переконання та звички, які призвели та реально здатні знов призвести до вчинення злочину, тобто гальмування негативних моментів у змісті особистості злочинця;

- із другого боку - набуття засудженим якостей, які свідчать про міцну звичку до елементарно добропорядної поведінки, соціально корисних настанов, знань і навичок, тобто формування у психіці особи позитивних із точки зору суспільства та його законослухняних громадян ціннісних орієнтацій [49, с. 248].

У окремих джерелах [50] зустрічається позиція, відповідно до якої виправлення полягає у такому виховному впливі, який призведе до готовності засудженого бути законослухняним, адже його повне перевиховання не є можливим.

У кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві під час регламентації виправлення не важливо, чому особа не вчиняє більше злочинів: чи через страх перед покаранням, чи із-за перевиховання індивіда або під впливом інших чинників [51, с. 342]. А отже відсутність рецидиву є повністю прийнятною ціллю виправлення засудженого.

Варто відмітити, що особистість злочинця, засудженого до даного виду покарання, відрізняється підвищеною суспільною небезпекою, стійкою лінією асоціальної поведінки, вираженою в правовому нігілізмі і категоричному запереченні загальновизнаних цінностей громадянського суспільства. У зв'язку з цим вони більшою мірою потребують виховного впливу. Тому реалізація заходів щодо виправлення злочинця, засудженого до довічного позбавлення волі, може розглядатися в контексті питання звільнення від відбування даного виду покарання, особливості якого згідно з вітчизняним законодавством будуть розглянуті далі.

На виправленні засудженого як головній цілі покарання акцентує у вирокі у справі № 646/11953/15-к від 26.04.2018 апеляційний суд Харківської області [52]. Відповідно до вказаного вироку, ОСОБУ_3 визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.4 ст.187, п.6 ч.2 ст.115 КК України та з урахуванням положень ч. 1 ст. 70 КК України призначено покарання у вигляді 12 років позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна. Проте прокурор з призначеним покаранням не погодився та просив у апеляційній скарзі призначити ОСОБІ_3 покарання у виді довічного позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна.

Апеляційний суд зазначив, що покарання у виді довічного позбавлення волі нівелює головну із цілей покарання виправлення засудженого, оскільки в особи, до якої воно застосовується, уже апріорі втратиться найважливіша та бажана у майбутньому надія на звільнення, а, отже, втратиться сенс перевиховання [52]. Саме на підставі даного аргументу, а саме неефективності довічного позбавлення волі у виправленні засудженого, апеляційну скаргу прокурора було задоволено частково та призначено ОСОБІ_3 покарання у виді строкового позбавлення волі, а саме п'ятнадцяти років позбавлення волі з конфіскацією майна.

Для порівняння варто розглянути вирок Донецького апеляційного суду у справі від 12.02.2020 № 233/2927/18 [53], де суд зазначив, що особа, засуджена за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України, є такою, що через свою суспільну небезпечність,

навіть при застосуванні максимальної межі строкового покарання, не підлягає виправленню, а отже має бути підданий покаранню у виді довічного позбавлення волі.

Отже, у кожному з наведених прикладів суд враховував індивідуальну характеристику правопорушника, як ключовий фактор, що впливає на призначення строкового позбавлення волі чи довічного.

Таким чином, довічне позбавлення волі є особливим видом кримінального покарання, якому притаманні як загальні ознаки покарання, так і специфічні, що вирізняють його у системі кримінальних покарань.

2.2. Особливості регулювання довічного позбавлення волі за чинним законодавством України

Як вже зазначалося вище, основу правового регулювання довічного позбавлення волі як кримінального покарання складають КК та КВК України, Положення про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21.04.2015 №223/2015 [54], інші закони та підзаконні нормативно-правові акти. Проте вітчизняне законодавство з даного питання містить цілий ряд недоліків, потребує детального аналізу та подальшого реформування.

Довічне позбавлення волі є найбільш суворим з нині діючих в Україні кримінальних покарань, тому забезпечення недопущення його свавільного та такого, що порушує права людини і громадянина, застосування є пріоритетним, у зв'язку з чим законодавцем передбачено особливі умови його призначення. Разом з тим, застосування довічного позбавлення волі має відповідати загальним засадам призначення покарання, сформульованим правовою доктриною.

Основні принципи призначення кримінального покарання сформулював ще за радянських часів М.І. Бажанов. До них науковець відносив наступні:

1. Законність покарання, відповідно до якого будь-яке покарання має призначатися у точній та повній відповідності до кримінального закону [19, с. 14].

Так, довічне позбавлення волі може бути застосоване лише за вчинення деяких особливо тяжких злочинів, у випадку, якщо воно прямо передбачено санкцією відповідної статті Особливої частини КК України.

2. Принцип обґрунтованості та вмотивованості покарання означає, що воно має застосовуватися лише у випадку, коли це справді необхідно.

В даному принципі у розрізі аналізу довічного позбавлення волі, особливо акцентував увагу законодавець, зазначивши у ч. 1 ст. 64 КК України, що воно застосовується лише у випадку, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк [46]. Варто звернути увагу, що всі склади злочинів, де передбачено можливість застосування довічного позбавлення волі, мають альтернативні санкції. С.Я. Бурда зазначив, що така їх конструкція не випадкова, вона зобов'язує суд у кожному випадку призначення покарання за такий злочин спочатку вирішити питання про можливість застосування до засудженого позбавлення волі на певний строк [55, с. 213].

На підтвердження вищенаведеної позиції можна також навести положення п. 2 Постанови Пленуму ВС України від 01 лютого 2003 р. №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» відповідно до яких призначення цього покарання повинне мотивуватись у вироку з обов'язковим наведенням обставин, які, на думку суду, перешкоджають застосуванню позбавлення волі на певний строк [56].

3. Гуманність покарання, адже покарання не повинно мати за мету заподіяння страждань засудженому чи приниження його людської гідності.

У ході аналізу довічного позбавлення волі даний принцип заслуговує на особливу увагу та буде детально розглянутий далі у розрізі звільнення від відбування даного виду покарання.

4. Індивідуалізації покарання, яке має бути призначене з урахуванням індивідуальних особливостей конкретної справи та особи, винної у вчиненні злочину.

На цьому ж акцентує і ВС України у вже згаданій Постанові від 01 лютого 2003 р. №2, відповідно до якої при призначенні покарання відповідно до статей 65-69 КК України суди мають ураховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, сукупність усіх обставин, що його характеризують (форма вини, мотив, спосіб, характер вчиненого діяння, ступінь здійснення злочинного наміру, тяжкість наслідків тощо), особу винного й обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [56].

Для наочності даного принципу варто розглянути кілька судових вироків. Цікавим прикладом є вирок Дніпровського апеляційного суду у справі № 185/1182/17 від 04.11.2019 [57].

Відповідно до вироку, Павлоградським міськрайонним судом Дніпропетровської області вироком від 19.04.2017 визнано винним у тому, що він 18.09.2016 близько 00 год. 20 хв. у ході виниклої сварки з дружиною, повалив останню на підлогу умисно, з особливою жорстокістю наніс 128 ударів заготовленим кухонним ножом в область лівого ока, обличчя, шиї, грудної клітини, живота ОСОБА_2, спричинивши їй тяжкі тілесні ушкодження, небезпечні для життя в момент спричинення, від яких вона померла. Після цього ОСОБА_1 заволодів сумочкою дружини та грошовими коштами, що в ній знаходилися у сумі 39 550 грн., ключами від квартири потерпілої. Пізніше того ж дня, реалізуючи свій злочинний намір знищити квартиру дружини, ОСОБА_1, порушуючи встановлені законодавством вимоги пожежної безпеки, на кухні ввімкнув подачу газу на газовій плиті, повернувши одну з чотирьох конфорок та залишив вказану квартиру, що спровокувало вибух газоподібної суміші та виникла пожежа, внаслідок чого були пошкоджені будівельні конструкції 5-поверхового панельного жилого будинку, а мешканці даного будинку були залишені без житла та засобів існування.

Таким чином ОСОБА_1 був визнаний винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 194, ч. 4 ст. 187, п.п. 4,6 ч. 2 ст. 115 КК України та з урахуванням положень ч. 1 ст. 70 КК України за сукупністю злочинів шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим визначено ОСОБА_1 остаточне покарання у виді позбавлення волі строком на 15 років з конфіскацією всього належного йому майна.

Прокурор Павлоградської міськрайонної прокуратури не погоджуючись з вирокom суду, подав апеляційну скаргу, в якій зазначив, що судом першої інстанції ОСОБИ_1 було призначено покарання, що не відповідає ступеню тяжкості вчинених ним кримінальних правопорушень та особі обвинуваченого, просив суд апеляційної інстанції скасувати вирок суду першої інстанції та призначити ОСОБИ_1 покарання у виді довічного позбавлення волі. На користь такого твердження прокурор навів наступні аргументи:

- ОСОБОЮ_1 за вкрай нетривалий проміжок часу, що вимірюється годинами, три умисні злочини, два з яких є особливо тяжкими, а один тяжким;
- спосіб вчинення вбивства ОСОБИ_2 вражає винятковим цинізмом та зухвалістю;
- вчиняючи в нічний час вибух у житловому будинку, ОСОБА_1 мав розуміти, що переважна більшість мешканців знаходяться вдома та можуть постраждати внаслідок його дій.

Суд апеляційної інстанції позицію прокурора визнав аргументованою та додатково зауважив, що ОСОБА_1 являє підвищену небезпеку для суспільства, про що свідчать його конкретні дії, а саме характер тілесних ушкоджень заподіяних дружині, спосіб вбивства, який завідома для засудженого був пов'язаний зі спричиненням ОСОБИ_2 особливих фізичних страждань. З огляду на наведене Дніпровським апеляційним судом було скасовано оскаржуваний вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 19.04.2017, ОСОБУ_1 засуджено до довічного позбавлення волі.

Як видно з розглянутого рішення судом першої інстанції при призначенні покарання не було взято до уваги критерії, які мають вирішальне значення для

призначення особі, не здійснено належний аналіз індивідуальних обставин конкретної справи. Нажаль, подібні недотримання принципу індивідуалізації є непоодинокими. Подібні помилки, допущені судом першої інстанції на етапі апеляційного перегляду рішення виявлено, зокрема Запорізьким апеляційним судом у вироці від 19.07.2019 у справі № 327/232/18 [58], Хмельницьким апеляційним судом у вироці від 22.07.2020 у справі № 689/1650/18 [59], Херсонським апеляційним судом у вироці від 30.10.2018 у справі № 766/17149/17 [60].

У всіх зазначених випадках судом першої інстанції було призначено більш м'яке покарання, ніж те, що відповідно до позиції апеляційного суду, відповідало б індивідуальній характеристиці засудженого та конкретним обставинам справи.

5. Справедливість покарання, згідно з якою призначене покарання має відображати пануючу у суспільстві мораль.

Світове співтовариство обрало шлях гуманізації кримінального покарання, у зв'язку з чим довічне позбавлення волі все частіше розглядається як недостатньо гуманне. Проте, виходячи з наведеного у п.п. 1.2 даної роботи, можна зроби висновок, що в Україні має місце зворотня тенденція та воно сприймається як надміру легке.

Ч. 2 ст. 64 КК України визначено групи осіб до яких не може бути застосовано кримінальне покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Серед них, зокрема, і особи, що досягли 65 річного віку. Дане законодавче положення також пов'язане з недостатністю регулювання та наявністю практичних проблем, адже у разі досягнення особою, яка відбуває покарання, зазначеного віку, цього виду підстав для звільнення законом не передбачено [61, с. 215]. Очевидно, що логіка звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі осіб, що досягли вищевказаного віку, є аналогічною до тієї, що зумовлює незастосування до них такого виду покарання, у зв'язку з чим виникає питання про доцільність введення додаткової підстави для звільнення особи від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Дана проблема є не єдиною, пов'язаною з визначеними законодавцем у ч. 2 ст. 64 КК України категоріями осіб, до яких довічне позбавлення волі не може бути застосоване.

Перш за все, необхідно визначити, що довічне позбавлення волі не може бути застосоване до:

- осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років;
- осіб, що вчинили злочини у віці понад 65 років;
- жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку [46].

Зазвичай вищевказані положення розглядаються як прояв принципу гуманізму у вітчизняному кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві, проте існує і протилежна позиція. Так, наприклад, Б.О. Кириць зазначає, що заборона застосування довічного позбавлення волі до зазначених у ч.2 ст.64 Кримінального кодексу осіб, як видається, жодних підстав під собою не має... і є не лише порушенням принципу рівності громадян перед законом, але й свого роду індульгенцією цим особам на вчинення особливо тяжких злочинів [36, с. 430].

Хрестоматійним у цьому розрізі є Рішення Європейського Суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) у справі «Хамтоху і Аксенчик проти Росії» [62]. Розглядаючи заяву двох чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі в Російській Федерації, де кримінальне законодавство містить виключення щодо застосування даного виду покарання аналогічні до вітчизняних, Суд зробив свої висновки відносно кожної з названих категорій:

- стосовно неповнолітніх – Суд вважає, що коли молоді правопорушники несуть відповідальність за свої вчинки, хоч і серйозні, це має бути зроблено з належним врахуванням їх передбачуваної незрілості, як психічної, так і емоційної, а також більшої привабливості їх особистості та здатності до реабілітації і перевиховання. Тому заборона застосування довічного позбавлення волі до такої категорії осіб є виправданою, до того ж загально прийнятою у

Державах-членах Ради Європи, а також підтримується провідними міжнародними інституціями, зокрема ООН.

- стосовно осіб, старших 65-років – Суд зазначає, що відповідно до прецеденту «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства», покарання у виді довічного позбавлення волі буде сумісним зі статтею 3 Конвенції лише в тому випадку, якщо на момент винесення вироку існує перспектива звільнення засудженого та можливість перегляду судового рішення. На тлі цих вимог, мета вказаної заборони збігається з інтересами права на дострокове звільнення, яке для людей похилого віку має ще більшу вагу і не може бути просто ілюзорною можливістю. Тому, обмежуючи застосування довічного ув'язнення і встановлюючи для нього максимальну вікову межу, держава, діючи в межах свободи розсуду, використовує один із способів забезпечення гарантованих Конвенцією прав.

- стосовно жінок – Суд, взявши до уваги різні європейські та міжнародні документи, що стосуються захисту жінок від гендерного насильства, сексуальних домагань у середовищі тюремного ув'язнення, а також потреб у захисті вагітності і материнства та проаналізувавши статистичні дані РФ, що демонструють значну різницю між загальною кількістю в'язнів чоловіків та жінок, дійшов висновку, що в основі звільнення жінок-правопорушників від довічного позбавлення волі лежить загальний, а головне виправданий інтерес [62].

Варто окремо зауважити, що Україна – єдина з країн СНД, де довічне позбавлення волі поширюється на жінок [63, с. 238], адже відповідно до ч. 2 ст. 64 КК України довічне позбавлення волі не може бути застосоване лише до тих жінок, які були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку.

Кримінологи стверджують, що велика кількість жінок, засуджених до довічного позбавлення волі за вчинення серйозних насильницьких злочинів, вчинили їх оскільки самі неодноразово піддавалися насильству [63, с. 238]. Окрім того кількість ув'язнених жінок, а особливо засуджених до довічного

позбавлення волі є досить невеликою, а отже кількість жіночих в'язниць є меншою, внаслідок чого жінки часто є ув'язненими досить далеко від своїх будинків, що зумовлює труднощі у підтримці ними сімейних та близьких відносин, у тому числі відносин з дітьми. Варто відмітити, що в силу своїх психофізіологічних особливостей жінки найбільшою мірою страждають на психічні та психологічні розлади, які посилюються при довічному ув'язненні, оскільки вони більшою мірою схильні до стигматизації і сильно переживають через те, які наслідки від їх тюремного ув'язнення можуть відчувати рідні діти [64, с. 225].

У зв'язку з зазначеним вже досить довгий час в Україні періодично з'являються законодавчі ініціативи спрямовані на скасування довічного позбавлення волі як кримінального покарання для жінок.

Прикладом такої ініціативи є зареєстрований 03.07.2015 за № 2254а Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінальної відповідальності жінок). Необхідність законодавчої заборони на застосування довічного позбавлення волі до жінок обґрунтовувалась тим, що обставини вчинення жінками окремих злочинів, тяжкість спричиненої ними шкоди, порівняно незначний ступінь небезпеки цих жінок для суспільства надають підстави стверджувати, що існуюча система кримінально-правового впливу щодо них у низці випадків досить сувора й об'єктивно не обґрунтована [65]. Не зважаючи на очевидну спрямованість законопроекту на гуманізацію вітчизняного кримінального законодавства, достатньої підтримки він не знайшов та прийнятий не був.

27.11.2018 на веб-сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України з'явилася електронна петиція Про скасування довічного позбавлення волі для жінок. Ініціатори петиції, зазначаючи, що навіть у таких країнах пострадянського простору, як Російська Федерація, Білорусь, Молдова, Казахстан, Азербайджан, Киргизстан, Узбекистан, Албанія тощо, покарання у виді довічного позбавлення волі до жінок не застосовується, зазначили, що державна політика у питанні призначення та відбування кримінальних покарань має враховувати особливий їх соціальний статус, роль у зміцненні моральних

основ суспільства, родини, виховання дітей [66], а застосування до жінок розглядуваного виду кримінального покарання є недоцільним та негуманним. Проте, низька підтримка даної петиції, яка набрала лише 47 голосів з 25 000 необхідних, свідчить про те, що українське суспільство, ще не готове до скасування довічного позбавлення волі як кримінального покарання для жінок.

20.06.2019 за №10392 на розгляд Верховної Ради України було подано черговий Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо скасування довічного позбавлення волі для жінок). Пояснювальна записка до Проекту закону, фактично містила аргументацію аналогічну до аргументації вищерозглянутого законопроекту № 2254а від 03.07.2015. 29.08.2019 даний Проект було відкликано.

Вважаємо, що наведене свідчить про неготовність українського суспільства до скасування довічного позбавлення для жінок, проте визначення вітчизняним законодавцем у ч. 2 ст. 64 КК України категорій осіб, до яких не може бути застосоване кримінальне покарання у виді довічного позбавлення волі, не лише не є дискримінацією, але й повною мірою відповідає принципу гуманізму та нормам міжнародного права.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

3.1. Умови та порядок відбування довічного позбавлення волі

Головним нормативно-правовим актом, який нині регулює порядок та умови відбування покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні є КВК України.

Не зважаючи на те, що КВК України є відносно новим нормативно-правовим актом, який неодноразово підлягав перегляду та внесенню змін, дослідники звертають увагу на наявність значної кількості недоліків вказаного Кодексу стосовно регулювання умов та порядку відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Відповідно до ч. 1 ст. 150 КВК України засуджені до довічного позбавлення волі відбувають покарання:

- чоловіки - у секторах максимального рівня безпеки виправних колоній середнього рівня безпеки та виправних колоніях максимального рівня безпеки;
- жінки - у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та виправних колоніях середнього рівня безпеки [48].

Оскільки довічне позбавлення волі фактично означає перебування за ґратами протягом усього життя, що залишається засудженому, цей вид покарання встановлюється лише за особливо тяжкі злочини, пов'язані з умисним позбавленням життя або посяганням на статеву свободу або недоторканність малолітніх і лише у випадках, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк.

Не застосовується до неповнолітніх, до осіб віком понад 65 років та до жінок, що були в стані вагітності на момент вчинення злочину чи на момент постановлення вироку. Відповідно до положень статті 70 Кримінального кодексу

в Україні при призначенні покарання довічне позбавлення волі поглинає всі інші види покарань.

Станом на сьогодні довічне позбавлення волі передбачається за вчинення таких 17-ти видів злочинів, див. табл. 1.

Таблиця 1. Перелік злочинів, за які може бути призначено довічне позбавлення волі за чинним КК України.

№ статті КК України	Суть статті	Альтернативне покарання
ч. 3 ст. 110	посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, що потягло за собою загибель людей чи інші тяжкі наслідки	від 10 до 15 років позбавлення волі
ст. 112	посягання на життя державного чи громадського діяча України	від 10 до 15 років позбавлення волі
ч. 2 ст. 115	умисне вбивство з обставинами, які обтяжують покарання	від 10 до 15 років позбавлення волі
ч. 6 ст. 152	зґвалтування особи, яка не досягла чотирнадцяти років, вчинене повторно	15 років позбавлення волі
ч. 6 ст. 153	сексуальне насильство щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти	15 років позбавлення волі

	років, вчинене повторно	
ч. 3 ст. 258	терористичний акт, що призвів до смерті	від 10 до 15 років позбавлення волі
ч. 3 ст. 321.1	фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів, що потягли за собою смерть особи чи інші тяжкі наслідки, або вчинені в особливо великих розмірах	від 10 до 15 років позбавлення волі
ст. 348	посягання на життя працівника правоохоронного органу	від 9 до 15 років позбавлення волі
ст. 348.1	посягання на життя журналіста	від 9 до 15 років позбавлення волі
ст. 379	посягання на життя судді, народного засідателя	від 8 до 15 років позбавлення волі
ст. 400	посягання на життя захисника чи представника особи	від 8 до 15 років позбавлення волі
ч. 5 ст. 404	опір начальнику (військовий злочин), пов'язаний з умисним вбивством	від 10 до 15 років позбавлення волі

ч. 2 ст. 438	порушення законів та звичаїв війни, пов'язане з умисним вбивством	від 10 до 15 років позбавлення волі
ч. 2 ст. 439	застосування зброї масового знищення, що потягло за собою загибель людей чи інші тяжкі наслідки	від 8 до 15 років позбавлення волі
ч. 1 ст. 442	геноцид	від 10 до 15 років позбавлення волі
ст. 443	посягання на життя представника іноземної держави	від 8 до 15 років позбавлення волі
ч. 3 ст. 447	вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання або використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, що призвели до загибелі людини	від 10 до 15 років позбавлення волі

Законодавцем закріплено, що особи засуджені до довічного позбавлення волі, розміщуються у приміщеннях камерного типу, окремо від інших засуджених, зазвичай по дві особи та забезпечуються житловою площею і носять одяг спеціального зразка. Переміщення таких осіб територією установи виконання покарань та за її межами (крім участі в судовому засіданні) в іншому одязі заборонено. Але їх можуть тримати і в одиночних камерах за наявності медичного висновку, запобігання вчинення нового злочину або випадках захисту

засудженого від можливих посягати на нього від іншого засудженого. Особи, які відбувають ДПВ, розповсюджуються такі ж самі права і обов'язки як і засуджених до позбавлення волі на певний строк [67].

Засуджені мають право:

- одержувати інформацію про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання;
- на гуманне ставлення до них та на повагу до їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню;
- на особисту безпеку;
- на соціальне забезпечення, у тому числі на оформлення пенсій, соціальної допомоги, відповідно до законодавства;
- користуватися послугами, які надаються в установах виконання покарань, у тому числі додатковими оплачуваними (перукарня, ремонт одягу, взуття та побутових текстильних виробів, електропобутової техніки та інших побутових приладів тощо);
- брати участь у трудовій діяльності;
- на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю;
- отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких, у закладах охорони здоров'я;
- розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами, за винятком тих, використання яких заборонено;
- здійснювати листування, вести телефонні розмови;
- одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі;
- зустрічатися з родичами та іншими особами з урахуванням обмежень, передбачених для різних категорій засуджених;

- рідною мовою давати пояснення, вести листування, подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені, а також отримувати відповіді мовою звернення;
- брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості (крім осіб, засуджених до арешту), займатися фізичною культурою і спортом, користуватися бібліотекою, настільними іграми;
- придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування;
- розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки;
- одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту;
- одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;
- звертатися до адміністрації установи виконання покарань з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким;
- відповідно до статті 539 КПК України подавати клопотання до суду для вирішення питань, визначених статтею 537 цього Кодексу;
- на щоденну прогулянку під час відбування покарання в камерах;
- на отримання копій документів з їхніх особових справ та інших документів, що є у розпорядженні адміністрації установи виконання покарань, у порядку, встановленому цими Правилами і т. ін. [67].

Засуджених до довічного позбавлення волі жінок встановлюються, як для осіб, які відбувають покарання у виправній колонії середнього рівня безпеки, із забезпеченням ізоляції від інших категорій засуджених.

Для засуджених до ДПВ, які не мають загальної середньої освіти, у виправних колоніях створюються консультаційні пункти, після відбуття п'яти років строку покарання засуджені до ДПВ можуть брати участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру.

Дане законодавче положення очевидно суперечить принципу відсутності поділу, закріпленому у Рекомендації N Res (2003) 23 Комітету міністрів Ради Європи «Про здійснення виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі та інших тривалих термінів ув'язнення адміністраціями місць позбавлення волі» [68], відповідно до якого ув'язнені не мають підлягати поділу лише за ознакою строку покарання.

Значну увагу умовам та порядку відбування покарання у виді довічного позбавлення волі у своїх працях приділяє О.В. Хорошун, який особливу увагу звертає на поняття режиму. Дослідник зазначає, що зазвичай поняття режиму зводиться до простого перерахування правил, якими регламентується життя засуджених, а також тих заходів примусу, якими вони забезпечуються. Сам же О.В. Хорошун розглядає режим як суцільне поняття, що характеризується такими ознаками як:

- сувора та точна правова регламентація режиму відбування покарання;
- можливість застосування примусових заходів для забезпечення дотримання правил режиму у випадку їх невиконання засудженим;
- фактична реалізація правил режиму у процесі виконання та відбування покарання [69, с. 167].

Суттєвим кроком на шляху приведення умов та порядку відбування покарання у виді довічного позбавлення волі до високих світових та європейських стандартів є запровадження інституту зміни умов тримання в межах однієї колонії, яким з'явився після внесення змін до КВК України Законом «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» від 21 січня 2010 року № 1828-VI [70]. Науковці відмічають, що даний інститут є вкрай важливим стимулюючим фактором, оскільки його основним завданням являється стимулювання засудженого до виправлення, правослухняної поведінки та сумлінного ставлення до праці [71, с. 12], а як вже зазначалося вище для осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, ці питання є особливо гострими та проблематичними.

Разом з тим, не зважаючи на очевидну прогресивність даного інституту, його правове регулювання наразі пов'язане з наявністю ряду теоретичних та практичних проблем і неузгодженостей. Перш за все, варто зазначити, що ст. 151-1 КВК України, яка закріплює можливість зміни умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі, відсилає до ст. 100 вказаного Кодексу, яка у свою чергу передбачає зміну умов тримання для засуджених до строкового позбавлення волі. Таке регулювання є дещо суперечливим, оскільки ст. 51 КК України чітко розмежовує довічне позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк як два різні види покарання.

У зв'язку з вказаним відсилка до ст. 100 КВК України, яка міститься у ст. 151-1 вказаного Кодексу є недоречною. Більш доречним вбачається внесення відповідних змін до розділу IV КВК України, якою регулюється виконання покарання у виді довічного позбавлення волі.

Окрім того, варто зазначити, що ст. 100 КВК України передбачає зміну умов відбування покарання залежно від поведінки засудженого і ставлення до праці, в разі її наявності, та навчання [48], при цьому яким саме повинно бути це ставлення законодавцем не зазначено.

Звертаючись до питання покращення умов відбування покарання засудженими до довічного позбавлення волі, Л.О. Мостепанюк зазначає про доцільність запровадження прогресивної системи відбування даного покарання. Ідеї дослідниці перегукуються з положеннями Рекомендації N Rec (2003) 23 Комітету міністрів Ради Європи «Про здійснення виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі та інших тривалих термінів ув'язнення адміністраціями місць позбавлення волі» та пов'язується з такими принципами як:

- оцінка безпеки (як самої особи так і персоналу установи виконання покарань та інших засуджених);
- контроль (за дотримання безпеки);
- оцінювання (проведення щорічного моніторингу поведінки засудженого);

- гуманне ставлення до засуджених.

Як вже неодноразово зазначалося, вітчизняне кримінальне та кримінально-виконавче право йде шляхом гуманізації. Так, Є.Ю. Барабаш та С.І. Скоков розглядаючи удосконалення організації виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, зазначають, що фактична зміна змісту діяльності з реалізації (виконання) цього виду покарання, яке передбачає вдосконалення умов та порядку його здійснення (відбування), обумовлює і зміну способів та методів діяльності самої пенітенціарної системи нашої держави, де аспект виправлення і ресоціалізації засудженої особи стає домінантним. На думку зазначених авторів, довічне позбавлення волі варто розглядати не лише як кримінальне покарання, форму обмеження її прав та заходів впливу на неї, але й як складову загальної діяльності представників пенітенціарної системи щодо здійснення єдиної державної політики у галузі виконання кримінальних покарань. З цієї точки зору довічне позбавлення волі є певним організаційно-правовим процесом, стосовно якого здійснюється управління з боку персоналу установ виконання покарання задля досягнення мети виправлення й ресоціалізації засудженої особи. При цьому дослідники сходяться на думці, що закріплений у конституції та інших внутрішньодержавних та міжнародних нормативно-правових актах принцип гуманізму щодо засуджених, має інкорпорувати уявлення про гуманізм у діяльності органів та установ виконання покарань як діяльність, не позбавлену людського ставлення до засудженого, де розуміння гуманізму виконання покарання набуває вищої юридичної сили, спираючись на авторитет закону.

Окремої уваги заслуговує питання відбування покарання у виді довічного позбавлення волі жінками, адже в силу їх психофізичних особливостей, даний процес також має ряд відмінностей.

Не зважаючи на те, що, як правило, адміністрація установи виконання покарань засуджених розглядає як достатньо однорідний соціум, міжнародна практика виконання покарань доводить, що в роботі з окремими їх категоріями доцільно використовувати специфічні правила, що враховують їх особливі

потреби. Саме до таких категорій належать жінки, засуджені до довічного позбавлення волі.

Дослідники зазначають, що в силу своїх психофізичних характеристик жінки є більш сенситивними, чим зумовлюються їх ціннісні пріоритети, обумовлені гендерними стереотипами та роллю [72, с. 280]. У свою чергу, це зумовлює необхідність такої лібералізації умов відбування жінками покарання, яка б зводила до мінімуму ймовірність розриву родинних зв'язків, перешкоджала здійсненню жінкою материнських функцій.

У ході виконання покарання у виді довічного позбавлення волі дана проблематика є особливо болючою. Особливості відбування довічного позбавлення волі жінками законодавцем було врегульовано лише у 2010 році, шляхом внесення до КВК України відповідних змін.

Наразі особливості виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі жінками передбачені ст. 151-2 КВК України, відповідно до якої вказана категорія осіб, як правило, розміщується у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, а отже для них встановлюється режим, що передбачений для тримання засуджених у виправних колоніях середнього рівня безпеки [48]. Не зважаючи на це, окремі дослідники зазначають, що на практиці умови тримання засуджених жінок ідентичні до тих, в яких перебувають засуджені до даного виду покарання чоловіки, тобто є суворішим ніж це передбачено законом [72, с. 282].

Наразі в Україні жінки засуджені до довічного позбавлення волі відбувають покарання у Качанівській виправній колонії.

Вище було детально розглянуто законодавчі ініціативи стосовно скасування довічного позбавлення волі до жінок, які були невдалими, проте надію на подальшу гуманізацію вітчизняного законодавства у цьому напрямку дає той факт, що відносно нещодавно П. Порошенком, який на той час обіймав посаду Президента України, було помилувано засуджену до довічного

позбавлення волі Л. Кушинську, яку у 1997 році звинуватили у вбивстві двох чоловіків.

Варто окремо відмітити, що відповідно до положень ст. 63 Конституції України, засуджені, у тому числі до довічного позбавлення волі, не позбавляються сімейних прав, за винятком тих обмежень, що пов'язані з ізоляцією особи.

Досить довгий час галузеве законодавство України містило положення, які фактично суперечили вищезгаданим конституційним положенням. Так, І.С. Яковець зазначає, що аж до 2007 року Сімейний кодекс України містив положення, відповідно до яких у випадку засудження одного із подружжя до позбавлення волі на строк не менше трьох років розірвання шлюбу з ним відбувалось у спрощеному порядку за зверненням іншого з подружжя, але сам засуджений такого права не мав [73, с. 267]. Наразі вказана норма з Сімейного кодексу України виключена, проте проблема реалізації сімейних прав особами, засудженими до позбавлення волі, а тим паче до довічного позбавлення волі, залишається актуальною.

3.2. Звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі

Як вже неодноразово зазначалося, вітчизняне законодавство з питань відбування покарань йде шляхом гуманізації та запозичення прогресивного європейського та світового досвіду. Гуманізація покарання у виді довічного позбавлення волі, серед іншого полягає і у вдосконаленні механізму звільнення від відбування даного виду кримінального покарання.

Процедура умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, яка передбачена ст. 81 КК України, на осіб засуджених до довічного позбавлення волі не розповсюджується.

Наразі в Україні звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі може відбуватися шляхом помилування, процедура якого врегульована Кримінальним, Кримінально-виконавчим кодексами України, Положенням про порядок здійснення помилування, затвердженим Указом Президента України від 21.04.2015 №223/2015 [74] (далі - Положення), загальний аналіз яких дає підстави стверджувати про невідповідність чинного законодавства України гарантіям, закріпленим у ст.3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - Конвенція), в силу відсутності чітких критеріїв помилування, юридичних гарантій для оскарження рішення про відмову в ньому та відсутності вимоги стосовно мотивованості відмови у помилуванні.

Помилування засуджених здійснюється у виді:

- заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років;
- повного або часткового звільнення від основного і додаткового покарань [74].

Право клопотати про помилування має особа, яка:

- була засуджена судом України і відбуває покарання в Україні;
- засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування, вирок суду щодо якої приведено у відповідність із законодавством України;
- засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо ця держава погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування;
- є захисником, одним із батьків, дружиною (чоловіком), дитиною, іншим членом сім'ї, законним представником особи.

Також у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин клопотання про помилування також може бути подано головою або іншим членом Комісії при Президентові України у питаннях помилування, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженим

Президента України з прав дитини, Уповноваженим Президента України з прав людей з інвалідністю, Уповноваженим Президента України у справах кримськотатарського народу [74].

Клопотання про помилування засудження особи до довічного позбавлення волі, може бути подано тільки після відбуття нею не менше як двадцяти років призначеного покарання [54].

А якщо особи, які були засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини або мають дві і більше судимостей за вчинення умисних злочинів чи вже відбули незначну частину призначеного їм строку покарання, можуть бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин [54].

Після того як, клопотання про помилування надійшло до адміністрації установи виконання покарань (далі – УВП) або іншого органу, що здійснює виконання кримінальних покарань, вона в установленому порядку реєструє і протягом 15 днів з дня подання відправляє до Офісу Президента України разом з усіма документами на цього засудженого, та сам засуджений може долучити і інші документи, які на його погляд мають велике значення для його помилування [54].

Офіційна статистика помилувань «довічників» в Україні у вільному доступі відсутня, проте за даними Української Гельсінської спілки за роки незалежності у нашій країні було помилувано лише двох осіб, що виглядає на тлі загальної кількості довічно ув'язнених як статистична похибка [66].

Перш за все, варто зазначити, що ст. 3 Конвенції закріплено заборону катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання [62]. У вітчизняному законодавстві дане положення знайшло своє відображення на найвищому рівні, а саме у ст. 28 Основного Закону – Конституції України, яка фактично дублює вищенаведену норму Конвенції. Разом з тим, тлумачення поняття «нелюдське поводження» в українському законодавстві відсутнє.

У вищезгаданій правовій позиції Українська Гельсінська спілка акцентує увагу, що в розумінні Європейського Суду з прав людини (далі - ЄСПЛ)

нелюдське поводження це, серед іншого, і відсутність реальної перспективи звільнення від відбування довічного покарання [66], що нині спостерігається в Україні.

У рішенні ЄСПЛ у справі «Петухов проти України (№2)» за заявою №41216/13 від 12.03.2019, Суд зазначив, що застосування покарання у виді довічного позбавлення волі до осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини ст. 3 Конвенції не суперечить, але лише за умови, що воно *de jure* та *de facto* є таким, яке може бути скороченим, що означає як наявність у засудженого перспективи звільнення, так і можливість перегляду [75]. Основою такого перегляду має бути оцінка наявності законних підстав пенологічного характеру для подальшого тримання особи під вартою. До них належать покарання, стримування, захист суспільства та реабілітація.

Окремий акцент Судом зроблено на останній з вищеназваних підстав, а саме реабілітації. Зазначено, що акцент на реабілітації та реінтеграції особи став обов'язковим фактором, який держави-учасниці повинні враховувати під час розробки своєї політики у сфері обрання покарань [75]. У першу чергу, це зумовлено тим, що адміністрація установ виконання покарань має проявляти повагу до людської гідності осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, та прагнути їх реабілітувати, з чого, у свою чергу випливає, що перегляд рішення про довічне позбавлення особи волі повинен враховувати прогрес засудженого у реабілітації із урахуванням оцінки, чи був такий прогрес настільки значним, що триваюче тримання під вартою більше не може виправдовуватися законними пенологічними підставами.

Аналогічні до положень ст. 3 Конвенції норми містяться і в ст. 7 Міжнародного пакту ООН про громадянські і політичні права від 16.12.1966 [76]. При цьому наявність таких положень не означає, що звільнення має бути застосоване з неминучістю, але воно має бути не просто теоретичною можливістю, а полягати у наявності детальної процедури, що дозволяє національній владі оцінити конкретний прогрес, якого особа засуджена до довічного позбавлення волі досягла у процесі реабілітації, та обґрунтування

подальшого ув'язнення. Згадані норми міжнародного права загалом акцентують увагу на реабілітаційній ролі пенітенціарної системи та недопущенні її суто каральної спрямованості.

Отже, встановлені міжнародним правом стандарти стосовно звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі можна звести до наступних вимог:

- особи, засуджені до даного виду покарання з самого початку його відбування мають знати, як саме вони повинні змінюватися та що робити аби воно було переглянуте;
- за відсутності пенологічних підстав для продовження відбування покарання, подальше тримання засудженого в ув'язненні є неприпустимим;
- перегляд наявності/відсутності таких підстав має бути регулярним та здійснюватися після спливу певного мінімального проміжку часу;
- механізм звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі повинен мати чіткі критерії та належні процесуальні гарантії;
- відмова у достроковому звільненні від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі має бути належним чином мотивованою;
- механізм звільнення не повинен мати винятковий характер або базуватися на мотивах милосердя.

Повертаючись до аналізу нашого законодавства, можна зауважити, що український законодавець у ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України закріпив поняття виправлення засудженого та ресоціалізації. Зокрема відповідно до ч. 1 названої статті під виправленням засудженого варто розглядати процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [48]. Проте, дослідники питання зазначають, що у зв'язку з відсутністю у вітчизняному законодавстві дієвого механізму звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, законодавець фактично нехтує самою метою покарання – виправленням засуджених та їх подальшою ресоціалізацією [49, 50].

У світлі вищевикладеного та з урахуванням євроінтеграційного спрямування української державної політики, очевидно є необхідність внесення змін до вітчизняного законодавства з питань звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Нещодавно на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України з'явилася інформація, відповідно до якої урядом було погоджено проект указу Президента України «Про внесення змін до Положення про порядок здійснення помилування, затвердженого указом Президента України від 21.04.2015 року № 223» (далі – Проект указу), де акцентується, що у процесі застосування Порядку було виявлено ряд недоліків, які ускладнюють механізм помилування в Україні, а внесення до нього змін має привести зазначений акт у відповідність з принципом гуманізму [74].

При детальному дослідженні Проекту указу [74] можна зробити висновок, що вказаний акт дійсно містить ряд принципово важливих положень, спрямованих на наближення вітчизняного законодавства до міжнародно-правових стандартів виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. Пропоновані Проектом указу зміни можна звести до наступних пунктів:

- уточнено порядок обрахування покарання, яким замінюється довічне позбавлення волі, а саме запропоновано обчислювати його з моменту початку відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, але не менше двадцяти п'яти років;
- підстави помилування осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини чи мають дві і більше судимостей за вчинення умисних злочинів або відбули незначну частину призначеного їм строку, пропонується визначити не як «надзвичайні обставини» [54], а як «обставини, що зумовлені гуманним ставленням до них» [74];
- характеристику про поведінку особи із викладеною письмовою думкою адміністрації про доцільність помилування запропоновано замінити характеристикою адміністрації, оскільки адміністрація установи виконання

покарання не повноважна надавати оцінку того чи повинна засуджена особа підлягати помилуванню;

- засудженому до довічного позбавлення волі запропоновано надати можливість разом з клопотанням про помилування надавати не лише документи, але й інші матеріали, як, наприклад, листи з вибаченнями до потерпілих, відео-звернення тощо, які не можуть розглядатися як документи, але одночасно характеризують особу засудженого.

Отже, в цілому, Проект указу містить положення, які вирішать ряд нагальних проблем правового регулювання звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Проте, вважаю, що внесення змін на рівні підзаконних нормативно-правових актів не вирішує задачі приведення вітчизняного законодавства з вказаного питання до відповідності ст. 3 Конвенції та міжнародних стандартів, адже змін потребують також Кримінальний та Кримінально-виконавчий кодекси України.

Враховуючи, що в останні роки євроінтеграційна спрямованість України, закріплені у Преамбулі до Основного Закону – Конституції, в останні роки перетворилася з суто декларативних положень на спрямування внутрішньої та зовнішньої політики, вважаю, що у врегулюванні питання звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі вітчизняному законодавцеві варто орієнтуватися на позитивний європейський досвід.

На основі аналізу права зарубіжних країн дослідники виділяють три основні підходи до питання дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі:

- передбачається абсолютна заборона на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі;
- підставою дострокового звільнення є рішення органу виконавчої влади чи президента країни;
- дострокове звільнення відбувається на підставі рішення суду, спеціалізованої комісії чи іншого спеціально створеного органу [77, с. 147].

Як вже зазначалося, наявність абсолютної заборони на дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі суперечить завданням виправлення та ресоціалізації засудженого, проте законодавством окремих країн як, наприклад, Нідерланди та Туреччина, встановлено, що дострокове звільнення від відбування довічного позбавлення волі не поширюється на злочини певного виду або суд наділяється повноваженнями щодо встановлення такої заборони у конкретній кримінальній справі [77, с. 147]. Друга модель є такою, що наразі функціонує в Україні та не доліки якої було висвітлено вище.

Найбільш ефективною, на мою думку є саме третя модель, яка закріплює наявність у засудженого реальної можливості дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі за наявності конкретно визначених законом для цього підстав, до яких, зокрема належить відбування особою певного мінімального строку покарання та наявність даних про її виправлення. Для прикладу Закон про кримінальне правосуддя 2003 р. Англії передбачає диференційовані мінімальні строки умовно-дострокового звільнення від відбування довічного позбавлення волі – 30, 25 або 15 років [77, с. 148]. У Іспанії дострокове звільнення особи від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі стає можливим після впливу щонайменше 25 років позбавлення волі, при цьому при ухваленні рішення про таке звільнення суд враховує особу засудженого, обставини вчинення злочину, його поведінку під час відбування покарання, наявність ризику повторного вчинення злочину, сімейний стан засудженого тощо [77, с. 148]. Після звільнення особи починається умовний строк, який може тривати від 5 до 10 років та сприятливий вплив якого залежить від виконання звільненою особою покладених на неї обов'язків та встановлених заборон.

Схожі моделі звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі функціонують також у Німеччині, Австрії, Швейцарії тощо.

У зв'язку з зазначеним, вважаємо, що Україна, відповідно до європейського спрямування внутрішньої та зовнішньої політики має врахувати

світовий досвід нормативно-правового регулювання дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі та внести відповідні зміни до внутрішньодержавного галузевого законодавства не лише на рівні підзаконних нормативно-правових актів, але й шляхом приведення КК та КВК України до вимог міжнародних правових норм.

3.3. Призначення і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі в зарубіжних країнах

В деяких в зарубіжних країн сьогодні заслуговує на нашу увагу щодо відбування засудженими довічного позбавлення волі та застосування елементів прогресивної системи відбування покарання.

Слід відмітити, що не всі держави світу вбачають необхідність довічному позбавленні волі, див. табл. 2.

Таблиця 2. Країни, які не застосовують довічне позбавлення волі

Країна	Максимальний строк позбавлення волі
Болівія	30 років
Боснія і Герцеговина	45 років
Бразилія	30 років
Венесуела	30 років
Домініканська Республіка	30 років
Еквадор	25 років (35 за виняткових обставин)
Іспанія	40 років
Колумбія	60 років
Республіка Конго (столиця Браззавіль)	30 років
Макао	25 років (30 за виняткових обставин)

Мексика	60 років
Норвегія	21 рік; може бути продовжений на невизначений термін, поки злочинець розглядається як загроза
Португалія	25 років
Сербія	40 років
Уругвай	30 років
Хорватія	40 років

Замість нього, за особливо тяжкі злочини суди призначають тривалі, але фіксовані терміни позбавлення волі. В дійсності, в країнах Південної та Західної Європи лише незначна кількість осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, залишаються в колонії до кінця свого життя [38, с. 268]. А тепер розглянемо детальніше де застосовується цей вид покарання.

Помилювання до довічно позбавлених волі застосовується в багатьох країнах, де лише деякі особи, засуджені до довічного позбавлення волі, залишаються у місцях позбавлення волі до кінця свого життя, натомість значна їх кількість при дотриманні певних умов можуть розраховувати на дострокове звільнення. При цьому після виходу на свободу особи, які були засуджені до довічного позбавлення волі, живуть під наглядом відповідних органів, а за невиконання ряду встановлених до них вимог (порушення порядку чи вчинення злочину) можуть бути знову направлені до місць позбавлення волі.

По-різному в тій або іншій країні законодавець ставиться і до визначення терміну відбуття даного вигляду покарання. Наприклад, в Австрії середній термін довічного ув'язнення складає 22 роки, Швеції – 9 років, Італії – 21 рік, Англії і Уельсі – 14,4 років, Франції – 18 років, Фінляндії – від 10 до 15 років, Данії і Нідерландах – максимально 20 років, Угорщині – від 15 до 30 років. У Канаді мінімальний термін, після якого може бути розглянуто питання про дострокове звільнення ув'язненого, складає 10 років при скоєнні тяжкого злочину (вбивство другої міри) і максимальний 25 років за особливо тяжкий

злочин (вбивство першого ступеня). Питання про умовно-дострокове звільнення може розглядатися в Шрі-Ланці після 6 років фактичного відбування покарання, Японії – після 10 років, Германії і Люксембурзі – після 15 років, Польщі – після 20 років, Латвії і Литві – після 25 років, а Естонії – не менше 30 років. Проте цей термін може бути збільшений за порушення режиму або вчинення нового злочину чи скорочений у випадку амністії або помилування. Кількість «довічників» в загальній масі засуджених також різної в окремих країнах світу: від 20 % у Північній Ірландії до 1 % у Ісландії. Показники інших держав мають такий вигляд: Шотландія – 11,2 %; Англія і Уельс – 6,02 %; Туреччина – 4,4 %; Італія – 3 %; Австрія – 2,9 %; Фінляндія – 2,2 %; Швеція – 2 %; Угорщина – 1,9 %; Франція – 1,6 % [78, с. 109].

У більшості країн, де покарання у виді довічного позбавлення волі може бути призначено, існують виділені механізми розгляду пропозиції перегляду вироку після відбування певного мінімального періоду, встановленого законом. Такий механізм, інтегрований у межах закону і практики винесення вироків, передбачено в законодавстві тридцяти двох країн: Албанії (25 років), Вірменії (20), Австрії (15), Азербайджані (25), Бельгії (15 - з розширенням до 19 або 23 років для рецидивістів), Болгарії (20), Кіпру (12), Чехії (20), Данії (12), Естонії (30), Фінляндії (12), Франції (зазвичай 18, але 30 років за певні вбивства), Грузії (25), Німеччині (15), Греції (20), Угорщині (20, якщо суд не розпорядиться про інше), Ірландії (попередній огляд Комісією з умовно-дострокового звільнення після 7 років, за винятком деяких видів вбивства), Італії (26), Латвії (25), Ліхтенштейну (15), Люксембургу (15), Молдові (30), Монако (15), Польщі (25), Румунії (20), Росії (25), Словаччини (25), Словенії (25), Швеції (10), Швейцарії (15 років, що зводяться до 10 років), колишній югославській Республіці Македонії (15) і Туреччині (24 роки, 30 для обтяжуючого довічного ув'язнення і 36 для сукупного покарання при обтяжуючих обставинах довічного ув'язнення). У Шотландії при присудженні довічного ув'язнення, суддя зобов'язаний встановити мінімальний термін, незважаючи на ймовірність того, що такий період буде перевищувати залишок природного життя ув'язненого.

Це пояснюється послідовним втіленням ідеї скасування, вслід за скасуванням смертної кари, і довічного ув'язнення, окремі прибічники чого вказують, що це є «новою перспективою прогресу» [79, с. 27].

З нашої точки зору, Україні не завадили б такі зміни, тому що зменшення кількості років, які повинен засуджений відбути в установі виконання покарань потягне зменшення за собою фінансових витрат на утримання засуджених, що є позитивним кроком в нелегкі для нашої країни часи.

У багатьох зарубіжних країнах покарання у виді довічного позбавлення волі автоматично призначається особам, визнаним винними у скоєнні умисного вбивства. Покарання у виді довічного позбавлення волі є також максимальним покаранням за низку інших злочинів, таких як: підпал, озброєний грабіж, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, умисне вбивство, викрадення людей і зґвалтування.

В деяких зарубіжних країнах розширили коло злочинів, у яких потенційним покаранням вже передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі.

Наприклад, в США деякі штати ввели автоматичне призначення покарання у виді довічного позбавлення волі для рецидивістів, які вчиняли небезпечні злочини. Є такі закони, що вже передбачають обов'язкове застосування тієї чи іншої міри покарання, призвели до того, що значного збільшення кількості засуджених в США. Ще слід зазначити, що багато західних країн наслідували цей приклад. Наприклад, у Великобританії в 1997 р. у кримінальне законодавство було внесена поправка, що дала суддям можливість призначати довічне позбавлення волі тим, хто визнаний винним у скоєнні повторного тяжкого сексуального злочину чи насильницького злочину. Коли була відміна смертної кари у Західній і Східній Європі призвела до того, що у багатьох країнах все більше злочинців засуджуються до покарання у виді довічного позбавлення волі. Ця особливо тенденція помітна у Великобританії, де засуджених до даного виду покарання більше, ніж у всіх інших країнах. Якщо 30 років тому у Великобританії було 730 осіб, які відбували покарання у виді довічного

позбавлення волі, то сьогодні їх більше 5000. У Канаді, Швеції теж набагато зросла кількість засуджених до даного покарання.

У багатьох країнах проводять порівняння між двома групами довічно позбавлених волі: засуджені за обов'язковим вироком до довічного позбавлення волі та засуджені за дискреційним вироком (на розсуд судді). Якщо особу визнають винною у скоєнні злочину, за яким передбачено обов'язкове довічне позбавлення волі, суддя не має іншого вибору, як призначити таке покарання. У Шотландії, Новій Зеландії і Великобританії, суди зобов'язані призначати довічне позбавлення волі у всіх випадках умисних вбивств. В інших країнах, таких як Швеція, суддя не зобов'язаний виносити вирок у виді довічного позбавлення волі за умисне вбивство, але може зробити це на свій розсуд [80, с. 25].

У деяких інших країнах судді мають право призначати дискреційне довічне позбавлення волі за такі злочини, як зґвалтування, вбивство з необережності чи підпал при обтяжуючих обставинах.

Таким чином, у зарубіжних країнах до засуджених до довічного позбавлення волі може застосовуватися:

- пом'якшення призначеного покарання;
- заміна довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, що передбачено законодавством багатьох країн;
- умовно-дострокове звільнення від відбування довічного позбавлення волі.

Серед країн, які забезпечують масштабне засудження до довічного позбавлення волі, виділяють США. В Англії та США в якості покарання передбачена смертна кара.

Для нашої пенітенціарної системи інтерес представляє практика застосування довічного покарання у Великобританії. Кожний злочинець, який починаючи з 14 років, вчинив умисне вбивство, він автоматично отримує довічне ув'язнення. Засуджені до довічного ув'язнення відбувають покарання у в'язницях і всі без винятку мають однаковий правовий статус та режим утримання. Засуджені мають право на отримання освіти, в тому числі й вищої,

право на прогулянки і листування. Їм надана можливість бути достроково звільненими від подальшого відбування покарання, в результаті ця категорія засуджених в середньому відбуває позбавлення свободи строком 14,4 роки [81].

У Великобританії судді з великим досвідом роботи частіше виступають проти принципу винесення обов'язкових вироків до довічного позбавлення волі. Доводи проти обов'язкового довічного позбавлення волі полягають в тому, що воно не дозволяє проводити різницю між різними видами вбивств. Суддя повинен призначити одне і те ж покарання тому, хто вбив людину в п'яній бійці, тому, хто скоїв убивство на побутовому ґрунті при провокуючих обставинах і тому, хто скоїв раніше задумане вбивство. Вважають, що суддя повинен мати можливість винести вирок у відповідності з конкретними обставинами кожної справи і призначати довічне позбавлення волі лише за найтяжчі злочини.

У Франції покарання у виді довічного позбавлення волі не викликало ніякої довіри у громадян. Вважалося, що відміна смертної кари призведе до зростання рівня злочинності і падіння дієвості закону. У 1981 р. при реформуванні французького законодавства про покарання прихильників збереження цього виду становила 62 %. Але вже у 1984 році, через три роки після скасування смертної кари, її відміну підтримувало вже 49%, проти її відміни виступало 46%, це засвідчило про зростання довіри громадян до довічного позбавлення волі як дієвого заходу протидії злочинності [78, с. 107].

КК Франції передбачає позбавлення волі на термін до тридцяти років. Після скасування смертної кари в 1981 р. всі діяння, за які був передбачений цей вид покарання, стали каратися довічним позбавленням волі. Число складів, санкції яких передбачали довічне позбавлення волі, відразу зросла з 64 до 119. Було вирішено встановити для діянь меншої тяжкості тридцятирічний термін позбавлення волі. Мінімум термінових кримінальних покарань КК встановив на 10 років. В Англії після того як було скасування каторжних робіт у 1948 р. існує тільки один вид позбавлення волі, це тюремне ув'язнення. Мінімальний термін, призначений за один злочин, дорівнює одному дню, максимальний – 25 років. Але, і довічне ув'язнення теж існує. У США позбавлення свободи є одним із

найпоширеніших видів покарання за законодавством і практику його застосування. За загальним правилом, ні федеральні закони та закони штатів не встановлюють загальних максимальних термінів позбавлення волі. Практично в більшості штатів і за федеральними законами допускається можливість довічного позбавлення волі. Може бути призначено за таких умов:

- 1) за певних обставин того, хто був чи міг бути засуджений до смертної кари;
- 2) як самостійного заходу за найбільш небезпечні злочини;
- 3) за сукупністю вироків і злочинів;
- 4) особі, яка має 2 або 3 судимості за фелонії. При цьому довічне ув'язнення нерідко є єдино і обов'язковою мірою. Для діючого законодавства США не є рідкістю і санкції в 30, 40, 50 років тюремного ув'язнення.

За КК ФРН покарання у виді позбавлення волі може бути довічним або на певний термін. Довічне позбавлення свободи згідно законодавства Німеччини може бути призначене за обмежене коло найбільш небезпечних злочинів, передбачених в Особливій частині КК. До таких злочинів належать: підготовка агресивної війни, державна зрада Федерації, вбивство, розбій, що призвів за собою смерть потерпілого, геноцид, тяжке вбивство тощо. Умовно-дострокове звільнення від покарання у виді довічного позбавлення свободи за КК ФРН передбачається за умови, коли засуджений відбуде 15 років строку призначеного покарання, відсутня особлива тяжкість вини засудженого, яка вимагала б подальшого виконання покарання [79, с. 25].

Нижня межа покарання на певний строк становить один місяць, а верхня – п'ятнадцять років (g 38). При цьому загальне покарання у виді позбавлення волі, яке призначається на певний термін при сукупності діянь, також не може перевищувати п'ятнадцяти років (g 54). Слід відзначити також, що ст. 47 КК ФРН містить особливі приписи про можливість призначення короткострокового позбавлення волі лише у виняткових випадках, «коли особливі обставини, що стосуються діяння і особи, яка вчинила діяння, спричиняють неминучим призначення позбавлення волі для впливу на цю особу або для захисту

правопорядку». Довічне позбавлення волі може бути призначене за вчинення ряду злочинів, передбачених в Особливій частині КК ФРН. В даний час таких норм 14: підготовка агресивної війни (g 80), державна зрада Федерації (g 81), зрада Батьківщини (g 94), розбій, що призвів за собою смерть потерпілого, особливо тяжкий підпал, створення вибухонебезпечної ситуації при використанні ядерної енергії (g 310 b), зловживання іонізуючим випромінюванням (абз. 3 g 311 a), повинь, небезпечне для життя, розбійний напад на водія автомобіля, напад на повітряний або річковий транспорт (абз. 2 g 316 c), загально-небезпечне отруєння (g 319), геноцид (абз. 1 g 220 a), тяжке вбивство; вбивство. Причому покарання у виді довічного позбавлення волі за останні три злочинних діяння є безальтернативним. Обчислення строку позбавлення волі проводиться таким чином: позбавлення волі на термін менше одного року обчислюється повними тижнями і місяцями, а позбавлення волі на більш тривалий термін - повними місяцями й роками [40].

Необхідно зазначити, що більшість країн-членів ООН дотримувалися рекомендацій про незастосування смертної кари до осіб, які скоїли злочини в неповнолітньому віці. Водночас дана норма була прийнята не у всіх країнах. Організація Міжнародної амністії наводила список лише 72 держав, що встановили 18-річний вік, а деякі країни підвищили віковий бар'єр незастосування смертної кари до 20 років (Болгарія, Угорщина, Куба), до 21 року (Греція), до 22 років (Парагвай). Міжнародна амністія називала ще 12 країн, які не допускали застосування смертної кари до осіб, що скоїли злочин у віці менше 18 років, оскільки вони підписали відповідні міжнародні конвенції. Таким чином, 18 років – це той міжнародний стандарт мінімального віку, при досягненні якого можливе застосування смертної кари, а також і довічного позбавлення волі [81].

Але в ряді країн страти осіб, які скоїли злочини у віці молодше 18 років, не лише допускалися законом, але і застосовувалися на практиці. Міжнародна амністія наводить приклади страт таких осіб в Бангладеш, на Барбадосі, в Пакистані, США, Ірані та Іраку. Що ж до незастосування еквіваленту смертної

кари – покаранню у виді довічного позбавлення волі до неповнолітніх, то не можна не враховувати, що молоді люди ще не досягли повної зрілості, не цілком контролюють свої дії, в деяких випадках керуються більше емоціями, ніж розумом. Їх психіка ще не зміцніла, особистість не сформувалася остаточно. У цьому випадку майже несправедливо пред'являти до них ті самі вимоги, що і дорослих.

Досить тривалий час за злочини, суб'єктом яких була жінка (вбивство позашлюбної дитини, проституція, втеча дружини з іншим чоловіком, повторне зведення), передбачалася лише смертна кара. КК УСРР 1922 р. у першій редакції не передбачав ніяких виключень для застосування смертної кари. Але вже через декілька місяців після його введення в дію, 07.09.1922 р. декрет ВЦВК встановив, що «вища міра покарання (розстріл) не може бути застосована до жінок, які знаходяться в стані вагітності, встановленому лікарським дослідженням». Швидкість, з якою була введена дана норма, свідчить про те, що законодавець просто усунув допущену прогалину закону, з самого початку не маючи наміру застосовувати смертну кару до вагітних жінок [69, 110].

Більшість країн не застосовують смертної кари до вагітних жінок. Наприклад, у Кувейті, смертний вирок для вагітних жінок автоматично зводиться до довічне позбавлення волі. У деяких країнах жінок можуть стратити після народження дитини, тоді як в інших країнах вони можуть бути страчені лише через певний проміжок часу після пологів.

Тому можна сказати, що в порівнянні з іншими країнами, Україна має більш жорсткі вимоги до певних елементів прогресивної системи.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки та внести пропозиції по удосконаленню правового регулювання застосування покарання у виді довічного позбавлення волі.

1. В даному досліджуваному питанні про довічне позбавлення волі, це один із видів кримінального покарання, найвища міра покарання в Україні, що прийшла на заміну смертній карі. Призначається лише у виняткових випадках. У санкціях статей Особливої частини КК України зазначається лише як альтернативне покарання позбавленню волі.

Вважається, що довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання бере свої витоки, ще в період раннього феодалізму.

З перших досліджував цей вид покарання, був відомий криміналіст, професор А.Ф. Кістяківський у своїй праці «Дослідження про смертну кару» 1867 р. вказав, що довічне ув'язнення, попри те, що у порівнянні зі смертною карою є доволі м'яким покаранням, цілком достатнє для того, аби перешкодити скоєнню тяжкого злочину, оскільки є невідворотним.

Окремі згадки про нього можна віднайти у таких історичних правових джерелах як Руській Правді, Судебнику 1497 р., Судебнику Івана Грозного 1550 р., Статуті Великого князівства Литовського 1588 р., Соборному Уложенні 1649 р., Артикулі Петра Великого 1715 р. тощо. Довічне позбавлення волі досить довгий час співіснувало, а у деяких країнах співіснує і до нині зі смертною карою. Ідеї про необхідність скасування смертної кари та пом'якшення покарання розглядалися мислителями в філософсько-правовому аспекті ще в XVIII ст.

Незважаючи на давню історію покарання у виді довічного позбавлення волі, напрацювання у цій сфері з'явилися лише наприкінці XX – початку XXI ст.

2. Довічне позбавлення волі є відносно новим видом кримінального покарання для правової системи. На хвилі гуманізації кримінального та кримінально-виконавчого права, він покликаний замінити собою смертну кару,

яка є такою, що не відповідає Конституції України та ряду норм міжнародного права.

Це покарання призначається лише у виняткових випадках, які передбачені у санкціях статей Особливої частини КК України зазначається лише як альтернативне покарання позбавлення волі.

У багатьох країнах світу сьогодні смертна кара як вид кримінального покарання визнана такою, що не відповідає принципу гуманізму та замінена довічним позбавленням волі, у країнах, де смертну кару досі збережено суттєво змінилися методи її приведення у дії, зокрема сучасними видами виконання покарання у вигляді смертної кари вважаються електричний стілець, повішення, смертельна ін'єкція тощо.

У законодавстві окремих країн, на відміну від України, де смертна кара була замінена довічним позбавленням волі, ці два вида кримінального покарання досі співіснують. Так, наприклад, законодавство Кореї та Японії допускають призначення довічного позбавлення волі замість передбаченої за вчинення злочину смертної кари. Так, ст. 55 КК Кореї встановлює, що коли закон передбачає обов'язкове пом'якшення покарання (наприклад, згідно зі ст. 11 цього Кодексу покарання за діяння, вчинені глухонімими, підлягає пом'якшенню), смертна кара повинна бути замінена на каторжні роботи або позбавлення свободи довічне чи обмежене, але на строк не менше 10 років. У ст. 68 КК Японії зазначено, що коли повинно бути пом'якшено покарання смертною карою, воно пом'якшується призначенням позбавлення свободи з примусовою працею чи без неї безстроково або на строк не нижче 10 років.

В Україні смертна кара у якості найсуворішого виду кримінального покарання існувала аж до 1997 року, а довічне позбавлення волі прийшов їй на заміну та отримало своє кінцеве оформлення саме в КК України 2001 р. Скасування смертної кари на вітчизняному просторі в першу чергу пов'язане з прагненням «розширити» свої кордони на міжнародній арені та продиктоване євроінтеграційними прагненнями нашої держави.

Даний інститут враховує і реалізує вимоги і прихильників, і противників довічного позбавлення волі. З одного боку, при призначенні довічного позбавлення волі зберігається найцінніше життя, в законодавстві передбачається можливість помилування, у якості дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. З іншого боку дане покарання враховує суспільну небезпечність злочину, ізолюючи засудженого від суспільства на тривалий термін, тим самим задовольняючи інтереси суспільства.

3. Довічне позбавлення волі для українського законодавства та правової доктрини є відносно новим видом кримінального покарання, у зв'язку з чим цей вид покарання найчастіше розглядається разом з позбавленням волі на певний строк, а не як самостійний об'єкт дослідження, воно досить рідко виокремлюється.

Введення довічного позбавлення волі як самостійного виду покарання не є безперечним. У дослідників кримінального та кримінально-виконавчого законодавства немає єдиної точки зору на цю проблему. Деякі з них схиляються до думки про недоцільність виділення довічного позбавлення волі в самостійний вид покарання, бо воно різновид позбавлення волі, інші, акцентуючи на його безстроковості та виключному характері як ключових ознаках, дотримуються думки про недопустимість об'єднання довічного позбавлення волі зі строковим, задля уникнення свавілля при його призначенні.

Правове регулювання довічного позбавлення волі ґрунтується на наступних принципах:

- законності покарання;
- вмотивованості та обґрунтованості покарання;
- гуманності покарання;
- індивідуалізації покарання;
- справедливості покарання.

4. Особливості покарання у виді довічного позбавлення волі регулюється КК та КВК України, Положення про порядок здійснення помилування, та інші закони та підзаконні нормативно-правові акти.

У ч. 2 ст. 64 КК України вітчизняним законодавцем визначено три категорії осіб, до яких не можу застосовуватися покарання у виді довічного позбавлення волі. До них належать:

- особи, що вчинили злочини у віці до 18 років;
- особи, що вчинили злочини у віці понад 65 років;
- жінки, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку.

Досить довго ведуться суперечки стосовно скасування довічного позбавлення волі для жінок взагалі. Проте подібні ініціативи, як законодавчі так і громадські, наразі в Україні достатньої підтримки не знаходять, що дозволяє зробити висновок про неготовність українського суспільства до скасування довічного позбавлення волі для жінок, не зважаючи на те, що подібна практика є притаманною не лише країнам Європейського Союзу, але й багатьом державам пострадянського простору.

Доводиться констатувати, що вітчизняне законодавство з питань довічного позбавлення волі є вкрай недосконалим та потребує детального вивчення та приведення у відповідність до високих європейських та світових стандартів.

5. Основу нормативно-правового регулювання умов відбування покарання у виді довічного позбавлення волі становить розділ IV КВК України, Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Аналіз положень зазначеного розділу дає підстави стверджувати про наявність цілого ряду практичних та теоретичних проблем у даному питанні.

Зокрема недоречним є наявність у ст. 151-1 КВК України, яка закріплює можливість зміни умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі, відсилки до ст. 100 вказаного Кодексу, яка у свою чергу передбачає зміну умов тримання для засуджених до строкового позбавлення волі. Таке регулювання є дещо суперечливим, оскільки ст. 51 КК України чітко розмежовує довічне позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк як два різні види покарання.

Незважаючи на той факт, що вітчизняне законодавство з питань умов та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі перебуває у процесі постійного реформування та вдосконалення, воно досі має ряд суттєвих недоліків:

- законодавець передбачив можливість застосування до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі інституту зміни умов тримання в межах однієї колонії, проте стаття 151-1 КВК України, якою регулюється дана можливість, містить відсилку до ст. 100 зазначеного кодексу, що не надає конкретної відповіді на питання: якими саме мають бути поведінка засудженого та його відношення до праці чи навчання, аби до нього могли бути застосовані зазначені покращення. У зв'язку з вказаним, пропоную ч. 1 ст. 100 КВК України викласти у наступному формулюванні: «За відмінну поведінку, сумлінне ставлення до праці і навчання, а також виконання покладених на засудження вимог, умови відбування покарання змінюються в межах однієї колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду».

За наявності позитивної характеристики засудженого адміністрацією установи виконання покарання, що свідчить про його прагнення до виправлення, до особи може бути застосована зміна умов тримання умов шляхом переведення його до виправної колонії меншого рівня безпеки»;

- положення ч. 2 ст. 64 КК України, де передбачено категорій осіб, до яких не може бути застосоване кримінальне покарання у виді довічного позбавлення волі, не є дискримінацією, та в цілому відповідають принципу гуманізму та нормам міжнародного права. Проте міжнародне співтовариство йде шляхом скасування довічного позбавлення волі як виду кримінального покарання, що застосовується до жінок, у зв'язку з чим, вважаю за необхідне викласти ч. 2 ст. 64 КК України у наступному формулюванні: «довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, та жінок, а також у випадку, передбаченому частиною четвертою статті 68 цього Кодексу». Внесення подібних змін є значним кроком у процесі подальшої гуманізації вітчизняного кримінального та кримінально-виконавчого

законодавства та є виправданими соціальною роллю жінки в українському суспільстві.

6. Окрім того ретельного перегляду та реформування потребує процедура дострокового звільнення осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Нині існуюча в Україні модель звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі є такою, що не відповідає положенням ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, принципу гуманізму, а отже не має перспектив для подальшого розвитку та потребує суттєвого реформування, адже інститут президентського помилування носить скоріше винятковий характер та не створює реально функціонуючого механізму звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, а лише створює додаткові проблеми у процесі правозастосування. На вказаних недоліках існуючої в Україні моделі звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі наголошено, зокрема, і Європейським Судом з прав людини.

Існуючі законодавчі ініціативи, спрямовані на внесення змін до вказаної сфери на рівні підзаконних нормативно-правових актів, що, на нашу думку, є важливим але недостатнім кроком для вирішення існуючої проблеми. Вважаємо, що перш за все, відповідні зміни мають бути внесені до Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України та деталізовані в подальшому на підзаконному рівні. Внесення відповідних змін дозволить не лише привести положення вітчизняного кримінального та кримінально-виконавчого права до високих міжнародних стандартів захисту прав людини, але й у відповідність до норм Конституції України, яка є Основним Законом нашої держави.

7. На даний час наша країна вже робить перші кроки до змін відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, кроками є: Закон України «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням» (№ 2292), яким передбачено застосування в ряді випадків дострокового звільнення до довічно засудженим, але, на жаль, на цей закон було накладене вето Президента України.

Засуджені до довічного позбавлення волі в Україні це така категорія засуджених, які не можуть бути звільнені умовно-достроково, як це давно, використовується в інших зарубіжних країнах. На сьогодні особам, яким призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, є тільки один шанс вийти на волю – помилування Президента України. Довічно ув'язнені мають право клопотати про помилування лише після того, як відбудуть 25 років строку покарання.

Інші країни теж мають у своїх системах покарань даний вид покарання, але вище названих країнах мова йде про можливість умовно-дострокового звільнення, а не помилування, як в Україні.

Таким чином, питання виконання покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні є недостатньо розробленими як на теоретичному так і на практичному рівнях, у зв'язку з чим потребують подальшого наукового вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кистяковский А. Ф. Исследование о смертной казни: монография. Москва: Директ-Медиа, 1867. 281 с.
2. Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 16 с.
3. Филиппова А. Д. История возникновения и развития института пожизненного лишения свободы. *Вопросы студенческой науки*. 2019. № 6 (34). С. 96-102.
4. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склад та підготував. С. Юшков. Київ: ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137-144. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/yy.htm> (дата звернення: 27.10.2020).
5. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія. Луцьк: ВНУ ім. Л. Українки, 2010. 448 с.
6. Задворнов, М. В., Даубеков А. А. Обычай кровной мести в ракурсе отечественного уголовного законодательства: уголовное право. Москва: АНО Юридические программы, 2010. № 4. 24 –28 с.
7. Кигим С. Л. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / ред. А. В. Кудрицького. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1992. 502 с.
8. Довідник з історії України. А-Я./за заг. ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. 2-ге вид. Київ: Генеза, 2001. 1136 с.
9. Остапко К. С. Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 204 с.
10. Карамзин Н. М. История государства Российского. В 12 т. / Н. М. Карамзин /Вступ. ст. А. Ф. Смирнова. Тула: Приопр.кн. изд-во, 1990. Кн. 4. Т. 10 – 12. 589 с.
11. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая: лекции 2-е изд., пересмотр. и доп. Санкт-Петербург. 2001. 688 с.

12. Егоров В. С. История уголовного наказания в период становления российского права. *Государство и право*. 2006. № 5. С. 114 - 117.

13. Тихомиров М. Н., Елифанов П. П. Соборное уложение 1649 года. Москва: Изд-во Моск. ун-та. 1961. 444 с. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/1649.htm> (дата звернення: 27.10.2020).

14. Ефимова А.С. История развития наказания в виде пожизненного лишения свободы в России. *Научный журнал: Экономика и бизнес, Науки об образовании, Право, Компьютерные и информационные науки, Строительство и архитектура*. 2017. № 8(21). 29-30 с.

15. Россия. Законы и постановления. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных: собрание 2-е. Санкт-Петербург. 1845. 922 с.

16. Новое уголовное уложение, Высочайше утвержденное 22 марта 1903 года. Санкт-Петербург. Изд. В. П. Анисимова. 1903. 250 с.

17. Арестов А. И., Кобец П. Н. Законодательная регламентация института пожизненного лишения свободы и его роль в системе уголовных наказаний РФ. Москва: Московский университет МВД РФ им. В. Я. Кикотя, 2010. № 5. 62 с.

18. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях: Биографический очерк и перевод книги Беккариа «О преступлениях и наказаниях» / проф. М.М. Исаева. Всесоюзный институт юридических наук НКЮ Союза ССР. М.: *Юридическое издательство НКЮ СССР*. 1939. 127 с.

19. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву: монография. Киев: Вища школа. Головное издательство, 1980. 216 с.

20. Кримінальний кодекс УСРР 1922. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право. В.Я. Тацій (відп. ред.) та ін. 477 с.

21. Кримінальний кодекс УСРР 1927. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: *Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана*, 1998–2004. Т. 3: Київ. 792 с.

22. Кримінальний кодекс Української РСР 1960 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html (дата звернення: 27.10.2020).

23. Мартиненко П. Ф. Україна і смертна кара: європейський вибір. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003. Вип. 9. С. 204-219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2003_9_22 (дата звернення: 27.10.2020).

24. Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 по справі № 1-33/99 (справа про смертну кару). Відомості Верховної Ради України. 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text> (дата звернення: 27.10.2020).

25. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України: Закон України. 2000 р. Відомості Верховної Ради України. 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1483-14#Text> (дата звернення: 27.10.2020).

26. Кант И. Метафизика нравов в двух частях: соч. в 6-ти тт., Т. 4. Ч. 2. Москва: Мысль, 1965. 257 с.

27. Ленъ В. В. Довічне позбавлення волі у чинному кримінальному законі як альтернатива смертній карі: питання виконання. *Вісник ЗЮІ ДДУВС*. 2008. № 3. С. 94-99.

28. Михальська Н. М. Проблеми смертної кари як інституту вивчення на міжнародній арені. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. № 2. С. 201-204.

29. Діденко Л. В. Інститут смертної кари в Україні (міжнародно-правовий та історико-соціальний аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.13. Одеса, 2001. 20 с.

30. Ушерович С. С. Смертные казни в царской России: к истории казней по политическим процессам с 1824 по 1917 г.г. Харьков: Всеукраинского Совета общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев, 1933. 504 с.

31. Чайковський А. С., Копиленко О. Л. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. К: Юрінком інтер, 2003. 656 с.

32. Валком С. Н. Декреты Советской власти: Том 1. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. 650 с.
33. Базелюк В. В., Хоменко М. В. Довічне позбавлення волі як гуманістична парадигма кримінальної відповідальності. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 164-167.
34. Нешитая О. Н. Проблемы применения наказания в виде пожизненного лишения свободы в Российской Федерации. О. Н. Нешитая О. Н. Баженов. *Право: современные тенденции: матер. III междунар. науч. конф. (г. Краснодар, февраль 2016 г.). Новация*. 2016. С. 148-150.
35. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.09.2020).
36. Рішення Конституційного Суду України від 29.12.1990 р. № 1-33/99 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#top> (дата звернення: 15.09.2020).
37. Дементьев С. И., Дзигарь А. Л. О целесообразности смертной казни. *Бизнес в законе*. 2006. № 1-2. С. 87-89.
38. Ищенко Е. П. О применении смертной казни. *Актуальные вопросы юриспруденции*. 2017. № 2. С. 21-28.
39. Кириш Б. О. Покарання, що полягає у довічному позбавленні засудженого свободи, у кримінальному законодавстві зарубіжних держав. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 263-278.
40. Рудник В.І. Проблеми безпеки в місцях позбавлення волі. *Безпека людини, суспільства, держави: правові, криміналістичні і психофізіологічні засади: V міжнародна науково-практична конференція (17 листопада 2015 р.)*. С. 29-32.

41. Бурда С. Я. Юридичний аналіз покарання у виді довічного позбавлення волі як виду основного покарання за КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. серія юридична. 2012. Вип. 4. С. 246-255.

42. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 01.01.2012 р. № 392/96-ВР. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр#Text> (дата звернення: 22.09.2020).

43. Кириш Б. Довічне позбавлення волі як вид покарання за кримінальним правом України. *Вісник Львів ун-ту*. Серія юридична. 2003. Вип. 38. С. 426–436.

44. Кириш Б. О. Зарубіжний досвід застосування довічного позбавлення засудженого свободи. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 98-102.

45. Берзін П. С., Денисова Т. А., Дудоров О. О., Ковальський В. С., Навроцький В. О., Юзікова Н. С. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

46. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 30.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n299> (дата звернення: 22.09.2020).

47. Авдеева Е. А. Особенности пожизненного лишения свободы как вида уголовного наказания. *Вестник Кузбасского института*. № 2 (43). 2020. С. 7-16.

48. Кримінально-виконавчий кодекс: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n25> (дата звернення: 22.09.2020).

49. Сторчак Н. А. Научно-теоретичні погляди на виправлення як мету покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Філософія права*. № 4. 2017. С. 247-254.

50. Мицкевич А. Ф. Уголовное наказание: понятие, цели и механизм действия. СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. 329 с.

51. Шахрай К. В., Галацевич Н. С. Виправлення засуджених як бажана мета покарання: проблеми праворозуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2020. С. 342-345.

52. Вирок апеляційного суду Харківської області у справі № 646/11953/15-к від 26.04.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73654660> (дата звернення: 02.10.2020).

53. Вирок Донецького апеляційного суду у справі №233/2927/18 від 12.02.2020 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87578219> (дата звернення: 02.10.2020).

54. Положення про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21.04.2015 р. №223/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text> (дата звернення: 11.09.2020).

55. Бурда С. Я. Покаранн у виді довічного позбавлення волі за КК України як альтернатива смертної кари. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 207-216.

56. Постанова Пленуму ВС України від 01 лютого 2003 р. №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення: 25.09.2020).

57. Вирок Дніпровського апеляційного суду у справі № 185/1182/17 від 04.11.2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85409155> (дата звернення: 01.10.2020).

58. Вирок Запорізького апеляційного суду у справі №327/232/18 від 19.07.2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83130609> (дата звернення: 02.10.2020).

59. Вирок Хмельницького апеляційного суду у справі № 698/1650/18 від 22.07.2020 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90527589> (дата звернення: 02.10.2020).

60. Вирок Херсонського апеляційного суду у справі № 766/17149/17 від 30.10.2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77492954> (дата звернення: 02.10.2020).

61. Дейнега М. А., Хайновський, О. О. Проблемні аспекти правового регулювання відбування покарання у виді довічного позбавлення свободи. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2016. Вип. 243. С. 213 – 222.

62. Khamtokhu and Aksenchik v. Russia, Applications nos. 60367/08 and 961/11, Grand Chamber judgment of 24 January 2017, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170663> (дата звернення: 26.09.2020).

63. Жовнерук А. М. Проблема доцільності відбування жінками покарання у вигляді довічного позбавлення волі. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 63. С. 236-242.

64. Петракова А. В. Доцільність застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі до жінок. *Юридичний науковий журнал*. 2019. № 2. С. 224-227.

65. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінальної відповідальності жінок) від 03.07.2015 р. № 2254а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2254%D0%B0&skl=9 (дата звернення: 03.10.2020).

66. Правова позиція Української Гельсінської спілки з прав людини щодо конституційності приписів частини першої ст. 81, частини першої ст. 82 Кримінального кодексу України від 11 січня 2019 р. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/20190111_KSU.pdf (дата звернення: 12.09.2020).

67. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. Дата оновлення: 29.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 12.11.2020).

68. Рекомендації NRes (2003) 23 Комітету міністрів Ради Європи «Про здійснення виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі та інших тривалих термінів ув'язнення адміністраціями місць позбавлення волі». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_848#Text (дата звернення: 04.10.2020).

69. Хорошун О. В. Прогресивна система виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. *Право і суспільство*. 2015. №3. С. 165-171.

70. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: Закон України від 21 січня 2010 року № 1828-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1828-17#Text> (дата звернення: 04.10.2020).

71. Гель А. Інститут зміни умов тримання засуджених у межах однієї колонії: проблемні аспекти. *Юридичний вісник України*. 2015. № 10(1027). С. 12-16.

72. Дуюнова Т. В. Особливості виконання довічного позбавлення волі стосовно засуджених жінок. *Форум права*. 2013. № 1. С. 280-283.

73. Яковець І. С. Проблема обмеження сімейних прав засуджених при виконанні покарання у виді позбавлення волі. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9). С. 266-280.

74. Про Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України від 21.04.2015 р. № 223. Дата оновлення: 22.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text> (дата звернення: 13.09.2020).

75. Петухов проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 12.03.2019 р. за заявою №41216/13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text (дата звернення: 12.09.2020).

76. Міжнародний пакт ООН про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. № 995_043. Дата оновлення: 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 12.09.2020).

77. Євдокімова О. Умовно-дострокове звільнення від довічного позбавлення волі у праві зарубіжних країн. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 146-152.

78. Хорошун О. В. Особливості правової регламентації порядку виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі у зарубіжних країнах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Право». 2012. Випуск 18. С. 106-111.

79. Гончарук О. В. Деякі питання застосування інституту довічного позбавлення волі у кримінальному праві держав-членів Європейського Союзу. *Право України*. 2012. № 34. С. 24-28.

80. Лапицька М. В. Досвід виконання покарання у виді довічного позбавлення волі у зарубіжних країнах. *Тенденції розвитку юридичної науки в ХХІ столітті: всеукраїнська науково-практична конференція до Дня науки (22 травня 2014 р.)*. С. 24-26.

81. Мостепанюк Л.О. Відбування довічного позбавлення волі в Україні та за кордоном: проблеми і перспективи. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 5. С. 121-125.

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ
(Департамент)**

04050, м. Київ, вул. Юрія Іллєнка, 81, тел.: (044) 481-05-01
E-mail: departament@kvs.gov.ua, сайт: www.kvs.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 43501242

27.10.2020 № 3/1- 195-20/162-Пі

На № _____ від _____

Юлії Штупун

У Департаменті розглянуто Ваш запит на отримання публічної інформації щодо осіб жіночої статті, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України.

За результатами розгляду в межах компетенції повідомляю наступне.

Станом на 01.10.2020 в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України відбуває покарання 22 особи жіночої статті, які засуджені до довічного позбавлення волі.

Жінки, засуджені до довічного позбавлення волі відбувають покарання в секторі середнього рівня безпеки Качанівської виправної колонії (№ 54), яка розташована за адресою: пров. Вишневий, 16, м. Харків, 61124.

**Виконуючий обов'язки начальника
Управління забезпечення
та документообігу**

Олексій РЕШЕТНЯК

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ
(Департамент)**

04050, м. Київ, вул. Юрія Іллєнка, 81, тел.: (044) 481-05-01
E-mail: departament@kvs.gov.ua, сайт: www.kvs.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 43501242

15.10.2020 № 3/1- 186-20/155-Пі

На № 45009/ПІ-Ш-3656/27 від 08.10.2020

Юлії Штупун

**Відділ по роботі
з системою Державної
кримінально-виконавчої служби
України
Міністерства юстиції України**

У Департаменті в межах компетенції розглянуто Ваш запит на інформацію від 22.09.2020.

За результатами розгляду надаємо наявну, відповідно до передбаченої статистичної звітності Державної кримінально-виконавчої служби України, інформацію.

Фактична чисельність осіб, засуджених до довічного позбавлення волі в установах Державної кримінально-виконавчої служби України станом на 01.10.2020, становить 1521 особа.

Стосовно пункту 2 інформаційного запиту повідомляємо, що Положенням про порядок здійснення помилування, затвердженого Указом Президента України від 21.04.2015 № 223/2015, визначено, що помилування засуджених здійснюється у виді заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років. Так, двом засудженим було замінено довічне позбавлення волі на строковий термін відбування покарання, по відбуттю якого їх було звільнено.

Також повідомляємо, що відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 20 «Деякі питання територіальних органів Міністерства юстиції» утворено як юридичну особу публічного права міжрегіональний територіальний орган Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань – Департамент з питань виконання кримінальних покарань. Враховуючи викладене, інформація, запитувана у пункті 3, в Департаменті відсутня.

**Виконуючий обов'язки начальника
Управління з організаційних питань
та документообігу**

Олексій РЕШЕТНЯК

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА "ЦЕНТР ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ
УКРАЇНИ"**

вул. Мельникова, буд.81, м. Київ, 04050. тел (044) 481-05-15;
E-mail: cozdkvs@gmail.com Код СДРПОУ 41713679

27. 11. 2020 № 5231/05-20

На № 6/№ від 21.11.2020

Гр. Штунун Ю.Д.

вул. Метиславська, 173, м. Чернігів, 14033

Щодо надання інформації

У ЦОЗ ДКВС України розглянуто в межах компетенції Ваш запит на інформацію від 21.11.2020.

Повідомляємо, що відомості стосовно осіб, які були засуджені до довічного позбавлення волі, та померли в установах виконання покарань, можливо надати починаючи з 2010 року:

у 2010 році померло 17 таких осіб (ці особи відбували покарання від 0,5 року до 13 років);
у 2011 році – 18 осіб (від 1 року до 18 років відбування покарання);
у 2012 році – 28 осіб (від 1 року до 18 років відбування покарання);
у 2013 році – 12 осіб (від 1 року до 17 років відбування покарання);
у 2014 році – 22 особи (від 0,5 року до 19 років відбування покарання);
у 2015 році – 23 особи (від 1 року до 21 року відбування покарання);
у 2016 році – 24 особи (від 3 років до 20 років відбування покарання);
у 2017 році – 33 особи (від 5 років до 27 років відбування покарання);
у 2018 році – 27 осіб (від 5 років до 22 років відбування покарання);
у 2019 році – 28 осіб (від 4 років до 24 років відбування покарання);
за 10 місяців 2020 року – 24 особи (від 4 років до 25 років відбування покарання).

Також повідомляємо, що статистика стосовно звільнення осіб, які були засуджені до довічного позбавлення волі, від подальшого відбування покарання за хворобою відповідно до статті 84 Кримінального кодексу України у ЦОЗ ДКВС України не ведеться.

Інформація щодо строків відбування покарання, початку термінів відбування покарання, та інших даних особових справ засуджених та осіб, узятих під варту, перебуває у компетенції Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України.

**Заступник Директора
з медичних питань**
Михайлова Г.А.
(044)207 03 95

М.В. Злобинець

Офіс Президента України

Департамент з питань звернень громадян

27.11.2020 № 22/1-09/5501

На № 4149 від 23.11.2020

Ю.Д.ШТУПУН

Шановна Юліє Денисівно!

На Ваш запит від 23 листопада 2020 року повідомляємо, що за інформацією, наданою Управлінням з питань помилування Департаменту з питань громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України, указами Президента України у 2001-2020 роках було помилувано двох осіб, засуджених до довічного позбавлення волі.

Стосовно надання інформації про кількість клопотань щодо осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, зазначаємо, що згідно з пунктом 1 статті 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації» запит на інформацію – це прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні. Відповідно до статті 1 Закону публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом.

Відповідно до підпункту 2 пункту 5 статті 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації» запит на інформацію має містити загальний опис інформації або вид, назву, реквізити чи зміст документа, щодо якого зроблено запит, якщо запитувачу це відомо.

Законом України «Про доступ до публічної інформації» не передбачено обов'язку розпорядника інформації щодо створення нових видів документів та інформації, проведення аналізу або запровадження окремого виду статистики.

Оскільки запитувана інформація в Офісі Президента України не створювалася, надати її не вбачається можливим.

Статтею 23 згаданого Закону передбачено право запитувача інформації на оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації до суду відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України.

З повагою

Керівник

Г. Кільова

Паперова копія оригіналу
електронного документа

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Мін'юст

вул. Архітектора Городецького, 13, м. Київ, 01001

тел.: (044) 364-23-93, факс: (044) 271-17-83

E-mail: callcentre@minjust.gov.ua,

themis@minjust.gov.ua,

Web: <http://www.minjust.gov.ua>,

код згідно з ЄДРПОУ 00015622

Юлії Штупун

вул. Партизанська, 53, кв. 42,

м. Чернігів,

Чернігівська область,

14033

Щодо розгляду запиту на інформацію

Міністерством юстиції України розглянуто Ваші запити на інформацію від 21.11.2020 та 27.11.2020, зареєстровані у Мін'юсті 24.11.2020 за № ПІ-Ш-4348 та 27.11.2020 № ПІ-Ш-4426 відповідно, щодо засуджених до довічного позбавлення волі та повідомляється наступне.

Станом на 01.11.2020 в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України відбуває покарання 1528 осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, з них, 1506 осіб чоловічої статі та 22 особи жіночої статі.

Відповідно до наявної статистичної звітності станом на 01.07.2020 в установах виконання кримінальних покарань Державної кримінально-виконавчої служби України відбуває покарання 3 особи, засуджені до довічного позбавлення волі віком до 20 років, 38 – віком від 20 до 30 років, 349 – віком від 30 до 40 років, 796 – віком від 40 до 55 осіб, 134 – віком від 55 до 60 років, 114 – віком понад 60 років.

Також повідомляємо, що відомості відносно осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі та померли в установах виконання покарань згідно з наявною статистичною інформацією можливо надати з 2010 року: у 2010 померли 17 осіб, які відбули від 0,5 до 13 років строку покарання, у 2011 – 18 осіб, які відбули від 1 до 18 років строку покарання, у 2012 – 28 осіб, які відбули від 1 до 18 років строку покарання, у 2013 – 12 осіб, які відбули від 1 до 17 років строку покарання, у 2014 – 22 особи, які відбули від 0,5 до 19 років строку покарання, у 2015 – 23 особи, які відбули від 1 до 21 року строку покарання, у 2016 – 24 особи, які відбули від 3 до 20 років строку покарання, у 2017 – 33 особи, які відбули від 5 до 27 років строку покарання, у 2018 – 27 осіб, які відбули від 5 до 22 років строку покарання, у 2019 – 28 осіб, які відбули від 4 до 24 років строку покарання, за 10 місяців 2020 – 24 особи, які відбули від 4 до 25 років строку покарання.

До засуджених до довічного позбавлення волі застосовуються заходи

UB
Міністерство юстиції України
№1953/ПІ-Ш-4348/27 від 02.12.2020
КЕП: Висоцька О. В. 02.12.2020 09:29
12A1C72050EC6854040000001984050048240E00

UB
Міністерство юстиції
України
№1953/ПІ-Ш-4348/27 від
02.12.2020
арк.1
9:29: 45

заохочення та стягнення, порядок яких передбачений статтями 130, 132 Кримінально-виконавчого кодексу України, розділом XXI, пунктом 5 розділу XXVII та пунктом 1 розділу XXXIII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/6 (зі змінами).

Надати інформацію щодо конкретних заходів заохочення та стягнення, що застосовуються до осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні, із зазначенням конкретних дій засуджених і заходів, що їм передують не вбачається можливим у зв'язку з тим, що зазначена інформація не збирається та не узагальнюється.

Інформуємо, що статистика стосовно звільнених засуджених до довічного позбавлення волі від подальшого відбування покарання за хворобою відповідно до статті 84 Кримінального кодексу України не ведеться, тому надати таку інформацію не вбачається можливим.

У період з 2001 по 2020 рік відповідно до Указів Президента України «Про помилування» 2 засудженим замінено довічне позбавлення волі на строковий термін відбування покарання.

Заступник Міністра

Згідно з оригіналом

Олена ВИСОЦЬКА

Головний спеціаліст

Наталя Довбровська 4810576

Персональні дані, вказані у запиті, захищаються та обробляються Міністерством юстиції України відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» з метою розгляду запиту згідно із законодавством.